

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри _____
(підпис)

доктор філ. наук, доцент

Нерубасська Алла Олександрівна

(наукове звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

« ____ » _____ 202 ____ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: «Психологія міжпоколінних відносин в сім'ї»

Виконала:

студентка групи ТУод-4-24-М1ПС (2,0зdc)
(шифр групи)

Освітньої програми: «Психологія»

Спеціальності: 053 Психологія

(код і найменування спеціальності)

Селезньова Елла Володимирівна

(ПІБ студента)

(підпис студента)

Керівник: доктор філософії галузі знань

05 «Соціальні та поведінкові науки»,

спеціальності 053 «Психологія», доцент

кафедри Єрмакова Аліса Сергіївна

(підпис наукового керівника)

2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖПОКОЛІННИХ ВІДНОСИН В СІМ'Ї	8
1.1. Поняття про сім'ю як цілісну систему	8
1.2. Сім'я: сучасні моделі та функціонування	14
1.3. Психологічні проблеми сімейних відносин	17
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖПОКОЛІННИХ ВІДНОСИН В СІМ'Ї	
	32
2.1. Поняття «міжпоколінні відносини у сім'ї» в науці.....	32
2.2. Етапи організації та проведення емпіричного дослідження	40
2.3. Методи емпіричного дослідження особливостей сімейних міжпоколінних відносин.....	50
Висновки до другого розділу	63
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖПОКОЛІННИХ ВІДНОСИН В СІМ'Ї	65
3.1. Психологічні складові ціннісних орієнтацій студентів-психологів.....	65
3.2. Методичні рекомендації з розвитку сімейної згуртованості	83
Висновки до третього розділу.....	85
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій проблема міжпоколінних відносин у сім'ї набуває особливої актуальності, оскільки саме сім'я залишається базовим інститутом соціалізації особистості, передачі соціального досвіду, цінностей і культурних норм від старших поколінь до молодших. Зміни суспільного укладу, прискорення темпів життя, урбанізація, міграційні процеси та цифровізація соціального простору суттєво впливають на характер взаємодії між представниками різних поколінь, трансформуючи традиційні моделі сімейних взаємин.

Особливої значущості набуває дослідження міжпоколінних відносин у контексті зростання розриву ціннісних орієнтацій, життєвих стратегій та стилів комунікації між поколіннями. Молодше покоління дедалі частіше орієнтується на індивідуалістичні цінності, автономність і самореалізацію, тоді як старші члени сім'ї можуть зберігати традиційні уявлення про ролі, обов'язки та ієрархію сімейних відносин. Це зумовлює виникнення міжпоколінних конфліктів, зниження рівня емоційної близькості та ускладнення процесу взаєморозуміння в родинному середовищі.

Актуальність проблеми також визначається її психологічними наслідками для розвитку особистості на різних вікових етапах. Якість міжпоколінної взаємодії безпосередньо впливає на формування самооцінки, ідентичності, емоційної стабільності та психологічного благополуччя дітей і підлітків, а також на відчуття соціальної значущості, життєвої задоволеності та психоемоційного здоров'я осіб похилого віку. Гармонійні міжпоколінні стосунки сприяють взаємній підтримці, розвитку емпатії та почуття приналежності, тоді як їх порушення можуть виступати чинником психологічної дезадаптації та сімейної напруженості.

Крім того, вивчення міжпоколінних відносин у сім'ї є важливим у контексті збереження соціальної згуртованості та культурної спадкоємності.

Саме через міжпоколінну взаємодію забезпечується передавання

історичної пам'яті, сімейних традицій і морально-етичних норм, що є підґрунтям стабільного розвитку суспільства. У сучасних умовах зростає ризик втрати цього зв'язку, що посилює потребу в науковому осмисленні механізмів підтримки конструктивного діалогу між поколіннями.

Таким чином, дослідження міжпоколінних відносин у сім'ї є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє поглибленню уявлень про закономірності сімейної взаємодії, а також створює наукове підґрунтя для розроблення психолого-педагогічних програм, спрямованих на профілактику міжпоколінних конфліктів, зміцнення сімейних зв'язків і підвищення якості сімейного життя.

Мета дослідження: теоретичне дослідження та емпіричне вивчення особливостей міжпоколінних відносин в сім'ї.

Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження ставилися такі основні завдання:

1. Розглянути теоретичні аспекти дослідження сім'ї та сімейних відносин.
2. Укласти методичний комплекс, релевантний поставленій меті.
3. Провести емпіричне дослідження особливостей міжпоколінних відносин в сім'ї.
4. Укласти методичні рекомендації з покращення сімейних міжпоколінних відносин.

Об'єкт дослідження- міжпоколінні відносини в сім'ї

II Методи дослідження. Для реалізації завдань дослідження було використано метод теоретичного аналізу та узагальнення наукових вершоджерел; психодіагностичний метод та метод математичної статистики (кореляційний аналіз).

Для емпіричного аналізу були обрані два основні психодіагностичні інструменти:

т

д

о

с

1. стандартизована методика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-III)», яка заснована на концептуальній «циркулярній моделі» Д. Х. Олсона;
2. проєктивна методика «Проводи», яка дозволяє виявляти глибинні психодинамічні процеси в межах міжпоколінних взаємодій.

Теоретичне значення дослідження. Вивчення міжпоколінних відносин у сім'ї має важливе теоретичне значення, оскільки дозволяє поглиблено осмислити механізми формування та функціонування сімейної взаємодії, а також встановити закономірності передачі цінностей, норм і соціального досвіду від одного покоління до іншого. Теоретичний аналіз міжпоколінних зв'язків сприяє розвитку сімейної психології, соціальної психології та суміжних дисциплін, розкриваючи як традиційні, так і сучасні моделі сімейної організації та взаємодії.

З теоретичної точки зору, дослідження міжпоколінних відносин дозволяє розширити знання про структуру сімейних ролей, їх функціональні особливості та вплив на соціалізацію дітей, підлітків і молодих дорослих. Воно також висвітлює динаміку змін у сімейних взаєминах у контексті соціокультурних трансформацій, що сприяє розробці моделей прогнозування конфліктів, кризових ситуацій і оптимальних шляхів регулювання сімейної комунікації.

Теоретичне значення проблеми полягає й у формуванні концептуальних основ для подальших досліджень щодо психологічного розвитку особистості у взаємодії з членами різних поколінь. Зокрема, вивчення міжпоколінних зв'язків дозволяє окреслити чинники позитивного міжособистісного впливу, які сприяють емоційному благополуччю, розвитку ціннісних орієнтацій, самосвідомості та здатності до соціальної адаптації.

Крім того, теоретичний аналіз міжпоколінних відносин є основою для формування системного підходу до розуміння сім'ї як соціально-психологічної системи. Це відкриває можливості для інтеграції знань із різних наукових парадигм, зокрема психодинамічної, когнітивної та гуманістичної,

що забезпечує багатовимірне бачення проблеми та розвиток наукових моделей взаємодії поколінь.

Отже, теоретичне значення дослідження міжпоколінних відносин у сім'ї полягає у глибшому розкритті закономірностей родинної взаємодії, визначенні механізмів розвитку особистості у контексті сімейного середовища та створенні наукових засад для подальшого дослідження і практичного застосування знань у психологічній, соціальній та педагогічній практиці.

Практичне значення дослідження міжпоколінних відносин у сім'ї полягає у можливості застосування отриманих наукових даних для покращення якості сімейного життя, гармонізації взаємодії між поколіннями та профілактики конфліктних ситуацій у родині. Результати таких досліджень можуть слугувати основою для розробки психолого-педагогічних рекомендацій, програм сімейного консультування та тренінгів, спрямованих на підвищення рівня взаєморозуміння, толерантності та емоційної підтримки між членами сім'ї.

Практичне застосування знань про міжпоколінні відносини також є важливим для спеціалістів, які працюють із різними віковими групами: психологів, соціальних працівників, педагогів, медичних працівників та консультантів у сфері сімейних відносин. Зокрема, результати дослідження дозволяють виявляти фактори ризику виникнення конфліктів, передбачати напруженість у сімейній взаємодії та формувати ефективні стратегії підтримки для кожного покоління.

Крім того, практичне значення включає можливість адаптації соціальних і освітніх програм до потреб сімей різного типу, зокрема багатопоколінних, малих та кризових родин. Це сприяє створенню сприятливого сімейного середовища, розвитку емоційної компетентності та формуванню здорових комунікативних навичок у дітей, підлітків та дорослих, а також підтримці психологічного благополуччя осіб похилого віку.

Таким чином, практичне значення дослідження міжпоколінних відносин у сім'ї полягає у створенні науково обґрунтованих методик діагностики,

корекції та розвитку конструктивної взаємодії між членами родини, що сприяє зміцненню сімейних зв'язків, підвищенню рівня психоемоційного здоров'я та загальної соціальної стабільності.

Структура дипломної роботи визначена метою та завданнями магістерського дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (80 найменувань). Загальний обсяг роботи – 97 друкованих сторінок, обсяг основної частини роботи складає 84 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖПОКОЛІННИХ ВІДНОСИН В СІМ'Ї

1.1. Поняття про сім'ю як цілісну систему

У сучасній психологічній та психотерапевтичній науці сім'я розглядається не лише як сукупність окремих індивідів, пов'язаних шлюбно-родинними відносинами, а передусім як цілісна, динамічна система, що функціонує за власними закономірностями. Системний підхід до аналізу сім'ї ґрунтується на положенні про взаємозумовленість усіх її елементів, де зміни в одному компоненті неминуче відбиваються на функціонуванні всієї системи загалом (Боуен).

Мюррей Боуен, один із піонерів системної сімейної терапії, запропонував розглядати сім'ю як багаторівневу емоційну системну одиницю, у якій визначальну роль відіграє регуляція міжособистісної напруги та диференціація “Я”. Боуен підкреслював, що функціонування сімейної системи визначається не стільки окремими поведінковими актами, скільки сталими шаблонами емоційного співництва між членами родини.

Сальвадор Мінухін звернув увагу на структурні характеристики сім'ї, зокрема на ієрархію підсистем і чіткість меж між ними. У рамках сімейної терапії Мінухін розглядав сім'ю як організовану цілісність із взаємозалежними підсистемами (подружньою, батьківською, дитячою), де порушення меж — надмірна ригідність або, навпаки, дифузія — призводять до функціональних дисбалансів і сімейних конфліктів [цит. за 5].

Вірджинія Сатир, представниця людського та комунікативно-системного підходу, акцентувала увагу на комунікаційних процесах і сімейних ролях як засобі формування та підтримки цілісної системи [цит. за 5]. Сатир вважала, що ефективна міжособистісна комунікація, відкритість емоцій і

усвідомлення власних потреб сприяють психологічній зрілості членів родини й узгодженню системних взаємодій.

Сім'я як система характеризується структурністю, ієрархічністю та наявністю підсистем, кожна з яких виконує специфічні функції. Узгодженість взаємодії та чіткість меж між підсистемами визначають адаптивність сімейної системи до внутрішніх і зовнішніх вимог. Саме через призму структури та меж Мінухіна стає очевидним, що дисфункціональні родинні сценарії є наслідком порушених системних параметрів, а не тільки індивідуальних психологічних особливостей окремих членів родини.

Однією з ключових ознак сімейної системи є її відкритість до зовнішнього середовища. Сім'я постійно взаємодіє із соціальними, культурними та економічними чинниками, що впливають на її життєдіяльність. Водночас вона зберігає внутрішню стабільність завдяки механізмам саморегуляції, які підтримують баланс між стабільністю та змінами — головний запобіжний механізм проти системної ригідності чи хаотичності [цит. за 12].

У системній перспективі сімейні конфлікти розглядаються не лише як індивідуальні проблеми, а як прояви системних дисбалансів, що відображають порушення в інтеграції та регуляції міжособистісних зв'язків. Урахування комунікаційних моделей, які виділяла Сатир, дозволяє глибше розуміти не лише структурні, а й процесуальні аспекти сімейної взаємодії.

Таким чином, інтеграція теоретичних внесків Боуена, Мінухіна та Сатир створює цілісну концептуальну основу для аналізу сім'ї як системи, що функціонує на межі індивідуального та соціального, стабільності та зміни. Такий підхід є методологічно значущим для дослідження сімейних відносин, розроблення програм психологічного супроводу та профілактики сімейних дисфункцій, а також для підвищення ефективності практичної роботи психологів і сімейних терапевтів.

Сімейні взаємини характеризуються низкою специфічних психологічних ознак, притаманних виключно цій формі міжособистісної

взаємодії. Передусім ідеться про наявність кількох спільних для родини цілей, які змінюються відповідно до етапів розвитку сім'ї та трансформації її життєвих завдань. Водночас членам сім'ї властива часткова розбіжність інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій, що зумовлює необхідність постійного узгодження позицій і ролей [1; 2].

Вагомою психологічною особливістю сім'ї є існування подружньої підсистеми, характер взаємин у якій істотно впливає на емоційний клімат і стиль комунікації в родині загалом. Крім того, сім'я зазвичай об'єднує представників кількох поколінь, що зумовлює різноманіття соціальних ролей, очікувань і моделей поведінки. Сімейні стосунки вирізняються багатовимірністю, високою особистісною значущістю та тісною взаємопов'язаністю, а також підвищеним рівнем емоційної відкритості й психологічної вразливості її членів [3].

На формування та функціонування сімейних відносин впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. До зовнішніх детермінант належать матеріальні, соціальні та духовні умови життєдіяльності суспільства, які опосередковано визначають характер міжособистісних взаємин у різних соціальних контекстах, зокрема й у родині [4]. Саме соціокультурне середовище задає нормативні рамки реалізації сімейних ролей і моделей поведінки.

Внутрішні чинники проявляються на рівні безпосередньої міжособистісної взаємодії через реалізацію або фрустрацію взаємних очікувань, рівень емоційної задоволеності стосунками та суб'єктивну оцінку їхньої якості. До внутрішніх передумов ефективного функціонування сім'ї належать інтелектуальні ресурси, індивідуально-типологічні характеристики та соціально-психологічні особливості її членів [1; 5].

Особливого значення набувають базові життєві орієнтації та стратегії особистості, які визначають стиль поведінки в сімейній взаємодії: співвідношення внутрішнього й зовнішнього локусу контролю, баланс між егоцентричною та соціоцентричною спрямованістю, орієнтація на соціальні

норми або на власні потреби, готовність до прийняття суперечностей, а також рівень сформованості почуття власної гідності й упевненості у собі [2; 6].

До чинників, що сприяють стабільності та гармонізації сімейних відносин, належать стійка мотивація до збереження родини, здатність до узгоджених спільних дій, активна участь кожного члена у розв'язанні сімейних проблем і реальний внесок у спільне життя. Важливу роль відіграє також уміння поєднувати індивідуальні цілі з загальносімейними потребами, прагнення до емоційного єднання в кризових ситуаціях, розвиток емпатії та формування атмосфери довіри, відкритості й психологічної безпеки в сім'ї [3; 5].

На думку фахівців у галузі психології, благополуччя та суб'єктивне відчуття щастя в сім'ї забезпечуються відносно невеликим, але принципово важливим комплексом психологічних передумов. До них належать гармонійне, неконфліктне спілкування між членами родини, атмосфера довіри й емпатійного ставлення, здатність до взаємного розуміння, задовільний рівень подружньої інтимності між батьками дитини, а також наявність стабільного життєвого простору. Вагомим чинником виступає і психологічна сумісність усіх членів сім'ї.

Поняття сумісності належить до найбільш складних і багатовимірних феноменів соціально-психологічної науки загалом і психології сім'ї зокрема. Воно охоплює ієрархію взаємопов'язаних рівнів, серед яких виокремлюють психофізіологічну узгодженість темпераментів, відповідність функціонально-рольових очікувань та єдність ціннісно-орієнтаційних настанов.

У межах концепції психологічного здоров'я сім'ї В. С. Торохтій до ключових критеріїв відносить подібність сімейних цінностей, узгодженість рольового функціонування, адекватність соціальних ролей у родині, емоційну задоволеність, здатність сім'ї адаптуватися до макросоціального середовища, а також орієнтацію на довготривале сімейне співіснування. Кожен із зазначених показників має власні особливості прояву та динаміки.

Схожість сімейних цінностей відображає ступінь узгодженості поглядів, установок і ставлень членів родини до загальнолюдських норм, принципів і правил організації та функціонування сім'ї як малої соціальної групи. У сучасних умовах простежуються дві суперечливі тенденції: з одного боку — зростання поляризації ціннісних орієнтацій між поколіннями, насамперед між батьками й дітьми; з іншого — трансформація традиційних сімейних цінностей і поява нових ідеалів, інтересів та переконань. Обидві тенденції можуть мати дестабілізувальний вплив на психологічне благополуччя сім'ї.

Функціонально-рольова узгодженість виступає динамічним індикатором психологічного здоров'я родини та відображає рівень сформованості таких механізмів внутрішньосімейної взаємодії, як взаєморозуміння, взаємодопомога, довіра й толерантність. Високий рівень цього показника забезпечує скоординованість дій членів сім'ї, їхню готовність добровільно залучатися до виконання сімейних функцій, виходячи з їх значущості для спільного благополуччя. Взаємозалежність і взаємовплив елементів сімейної системи сприяють її стабільності та стійкості.

Соціально-рольова адекватність визначається особливостями рольової структури сім'ї, яка в процесі спільного життя формується більш жорстко, ніж у більшості інших малих груп. Вона відображає відповідність реальної поведінки членів родини очікуванням, пов'язаним із виконанням певних ролей. Водночас у сучасних умовах дедалі частіше виявляється суперечність між внутрішньою позицією особистості та нормативно схвалюваними зразками рольової поведінки. Такі рольові конфлікти свідчать про зниження рівня розвитку сімейної системи та послаблення її регулятивної функції.

Емоційна задоволеність характеризує ступінь прийняття, поваги та психологічної близькості між членами родини. Саме високий рівень емоційної взаємопов'язаності формує унікальну якість психологічно здорової сім'ї. Емоційні зв'язки опосередковуються спільною діяльністю, загальними цілями та завданнями, водночас вони виступають провідним джерелом емоційної підтримки й психічної розрядки. Значущість цього показника визначається

низкою чинників, серед яких освітній рівень батьків, мотиви створення сім'ї, характер подружніх взаємин, цілі та стилі виховання дітей.

Адаптація в сімейних стосунках проявляється насамперед у здатності дорослих членів родини пристосовуватися до внутрішньосімейного психологічного клімату після напруженої професійної діяльності. Сім'я може ефективно виконувати свою компенсаторну функцію — забезпечувати емоційне відновлення — лише за умови збереження атмосфери близькості, довіри та психологічного комфорту.

На адаптивність подружжя в мікросоціальних взаєминах істотно впливають явища, пов'язані з професійним емоційним вигоранням. Надмірна кількість міжособистісних контактів, характерна для професій типу «людина — людина», часто призводить до комунікативного перенасичення, що супроводжується зростанням дратівливості, виснаженням і схильністю до жорстких форм взаємодії. Здатність залишати професійні напруження поза межами сімейного простору та приймати внутрішні правила сімейного життя є важливим показником її психологічного здоров'я.

Спрямованість на сімейне довголіття та стабільність сімейної системи

Орієнтація на тривале сімейне життя виявляється у стійкому прагненні родини до формування нових спільних цілей, їх виваженого планування та підтримання активної участі всіх членів сім'ї у процесі їх реалізації. Наявність як найближчих, так і віддалених перспектив є необхідною ознакою психологічно благополучної сім'ї. У процесі визначення цілей, вибору шляхів їх досягнення та прогнозування очікуваних результатів відображаються потреби, наміри, інтереси, бажання й ціннісні установки кожного члена родини. Саме задоволеність результатами спільної діяльності виступає ключовою умовою збереження сімейної активності та мотивації до подальшого розвитку. У цьому полягає функціональне значення механізмів, що забезпечують спрямованість родини на сімейне довголіття.

Психологічно здорова сім'я не лише підтримує внутрішню стабільність, а й позитивно впливає на позасімейну діяльність своїх членів — професійну,

навчальну, соціальну. Такий взаємообмін ресурсами сприяє формуванню ефекту своєрідного «емоційного підживлення», коли позитивний досвід, здобутий поза межами сім'ї, інтегрується у внутрішньосімейну взаємодію, підсилюючи її стійкість.

Поняття ідентичності та стабільності сім'ї були введені в науковий обіг одним із засновників сімейної терапії Н. Аккерманом. Сімейну ідентичність він розглядав як спільний або взаємодоповнювальний зміст цінностей, прагнень, переживань, тривог і адаптаційних труднощів, які об'єднують членів родини в процесі виконання ними сімейних ролей. Саме узгодженість цих елементів забезпечує відчуття належності до сім'ї та сприяє її внутрішній цілісності.

1.2. Сім'я: сучасні моделі та функціонування

За твердженням С. І. Голода, у сучасному суспільстві паралельно співіснують три базові моделі сім'ї — патріархальна, детоцентрична та подружня, які в реальному житті часто переплітаються й взаємодоповнюють одна одну.

Патріархальна модель є історично найдавнішою формою організації сімейного життя. Для неї характерне домінування кровно-родинних зв'язків, підпорядкованість дружини чоловікові та дітей батьківській владі. Така сім'я зазвичай охоплює кілька поколінь, орієнтується на багатодітність і вирізняється авторитарним стилем виховання та жорсткою ієрархією ролей.

Детоцентрична сім'я зосереджує увагу на приватному житті, емоційній близькості та особливій цінності дітей. Батьківство в цій моделі виступає провідною сімейною функцією, а стилі виховання можуть варіюватися від суворо регламентованих до надмірно поблажливих. Діти сприймаються як центральна цінність родини. Водночас дорослі діти та їхні батьки зазвичай прагнуть до автономного проживання, зберігаючи при цьому стабільні емоційні та родинні зв'язки.

Подружня модель сім'ї орієнтована на самореалізацію кожного з її членів і передбачає ширше коло соціальних контактів, що виходять за межі родинного середовища. У цій моделі базові сімейні цінності формуються насамперед у взаєминах подружжя і вже на цій основі створюються умови для народження та виховання дітей. Інтенсивність спілкування з розширеним колом родичів поступово зменшується, поступаючись пріоритету ядерній сім'ї.

Сім'я як система: механізми функціонування та розвиток

Як цілісна система сім'я реалізує свої функції за допомогою певних регуляторних механізмів, до яких належать структура сімейних ролей, наявність і взаємодія внутрішніх підсистем, а також система зовнішніх і внутрішніх меж між ними. До ключових параметрів сімейної системи також відносять сімейні правила, стереотипи взаємодії, сімейні міфи, спільну історію родини та стабілізуючі чинники, що підтримують її цілісність.

Сім'я не є статичною формацією — упродовж життя вона зазнає змін і проходить низку етапів, що відображають її розвиток у межах життєвого циклу:

1. Етап залучення — знайомство та формування первинних взаємин майбутнього подружжя.
2. Подружня пара без дітей — становлення шлюбних стосунків і інтеграція у ширше коло родинних зв'язків.
3. Поява дітей — перебудова сімейного життя з урахуванням потреб батьків і дитини.
4. Сім'я з дошкільниками — адаптація до базових потреб і індивідуальних схильностей дітей.
5. Сім'я з молодшими школярами — стимулювання навчальної активності та досягнень дітей.
6. Сім'я з підлітками — пошук балансу між свободою та відповідальністю.
7. Вихід дорослих дітей із сім'ї — символічне та реальне звільнення молоді від батьківської опіки.

8. Середній вік батьків — переосмислення подружніх взаємин і підтримка зв'язків між поколіннями.
9. Період старіння — адаптація сімейної системи до вікових змін її членів.

Сімейні суперечності є однією з найчастіших форм міжособистісних конфліктів у житті людей. За даними досліджень, приблизно у 80–85 % родин виникають регулярні конфліктні ситуації, тоді як у решті 15–20 % сімей фіксуються переважно епізодичні сварки з різних приводів, пов'язаних із повсякденними обставинами життя та міжособистісною взаємодією .

У психологічній літературі сімейний конфлікт переважно розуміють як соціально-психологічне протистояння між членами сім'ї, що виникає через зіткнення протилежно спрямованих мотивів, потреб, ціннісних орієнтацій чи очікувань .

У специфіці сімейних конфліктів віддзеркалюється унікальність родинних стосунків, що поєднують емоційну близькість, любов і спорідненість із моральними, етичними та правовими зобов'язаннями, які впливають із виконання функцій сім'ї . Саме цю комбіновану природу стосунків і пов'язують із високою емоційною напруженістю і значним впливом конфліктів на психічне благополуччя усіх її учасників.

Причини виникнення сімейних конфліктів є багатофакторними. Серед них виокремлюють обмеження свободи самовираження та дій членів родини, девіантну поведінку одного чи кількох її членів (зловживання алкоголем, залежності), розбіжність інтересів і життєвих цілей, тривалі фінансові труднощі, несумісність подружніх партнерів, а також авторитарний стиль взаємодії, що панує в родині загалом .

Важливо також враховувати соціальні чинники мікросередовища, такі як погіршення матеріального становища, відсутність доступу до соціальних послуг чи закладів для дітей, що суттєво впливають на напругу в сімейних взаєминах . Окрім того, макросоціальні впливи, такі як зміни економічних умов чи культурні трансформації, також можуть загострювати конфліктні ситуації.

Сім'я проходить через закономірні кризи розвитку, які нерідко супроводжуються конфліктами. Перший рік спільного життя подружжя пов'язаний із адаптацією партнерів одне до одного, і саме в цей період спостерігається підвищений рівень розлучень. Народження дітей, зростання вимог до батьківства та обмеження можливостей для самореалізації створюють нові джерела напруги. Також середній подружній вік (приблизно 10–15 років спільного життя) часто характеризується емоційною перенасиченістю та дефіцитом нових стимулів, що може провокувати конфлікти.

Щодо шляхів профілактики та подолання сімейних конфліктів, у наукових джерелах зазначають важливість формування психологічної грамотності, розвитку навичок ефективної комунікації, емпатії та взаєморозуміння серед членів сім'ї. Виховання дітей із урахуванням їхніх індивідуальних і вікових особливостей, підтримка повноправних партнерських відносин, формування сімейних традицій, взаємної відповідальності й поваги вважаються ключовими заходами попередження конфліктів.

У той же час неконструктивні способи розв'язання, зокрема відчуження членів родини чи розлучення, часто призводять до поглиблення психологічних травм та негативних наслідків для учасників конфлікту.

1.3. Психологічні проблеми сімейних відносин

Сімейні відносини є однією з найбільш значущих сфер життєдіяльності особистості, оскільки саме в межах сім'ї задовольняються базові потреби в емоційній близькості, безпеці, підтримці та приналежності. Разом із тим сім'я функціонує як складна відкрита система, у якій взаємодіють різні індивідуальні позиції, ролі та очікування, що зумовлює виникнення численних психологічних труднощів.

Однією з ключових проблем сімейних відносин виступають порушення комунікативної взаємодії між членами родини. Нездатність до конструктивного обговорення складних питань, низький рівень емоційної відкритості, домінування захисних або агресивних форм спілкування сприяють накопиченню прихованої напруги. У результаті між членами сім'ї посилюється дистанція, знижується взаєморозуміння, що негативно позначається на психологічному кліматі родини.

Важливим джерелом внутрішньосімейних проблем є розбіжності у цінностях, установках і життєвих цілях подружжя. Несумісність у поглядах на шлюбні ролі, професійну самореалізацію, батьківство, матеріальне забезпечення чи способи проведення дозвілля може спричиняти тривалі конфліктні ситуації. За відсутності готовності до діалогу та взаємних поступок такі суперечності здатні набути хронічного характеру.

Суттєву роль у формуванні психологічних проблем відіграють порушення особистісних меж у сімейній системі. Надмірний контроль, гіперопіка або емоційна залежність обмежують автономію окремих членів родини, гальмують процеси самостійності та відповідальності. Подібні дисфункціональні моделі взаємодії часто мають міжпоколінний характер і відтворюються у нових сімейних структурах.

Окрему групу труднощів становлять рольові конфлікти, що виникають унаслідок невизначеності або нерівномірного розподілу сімейних обов'язків. Невідповідність між очікуваннями та реальним виконанням ролей, перевантаження одного з партнерів або знецінення внеску іншого спричиняють почуття фрустрації, незадоволеності та емоційного виснаження.

Психологічні проблеми сімейних відносин тісно пов'язані з етапами життєвого циклу сім'ї. Перехід від однієї стадії розвитку до іншої (створення сім'ї, народження дитини, підлітковий вік дітей, відокремлення дорослих дітей, старіння подружжя) супроводжується необхідністю перебудови взаємин і адаптації до нових умов. Недостатність психологічної гнучкості та

ресурсів для подолання нормативних криз може призводити до загострення внутрішньосімейних проблем.

Додатковий вплив на стан сімейних відносин справляють зовнішні соціальні та стресогенні фактори, зокрема економічні труднощі, професійні навантаження, нестабільність соціального середовища. У таких умовах сім'я може як виконувати компенсаторну та підтримувальну функцію, так і ставати джерелом додаткового психологічного напруження.

Таким чином, психологічні проблеми сімейних відносин мають системний і багатофакторний характер. Їх аналіз потребує врахування індивідуальних особливостей членів родини, специфіки міжособистісної взаємодії та впливу соціального контексту. Усвідомлення наявних труднощів і своєчасна психологічна допомога є важливою передумовою збереження цілісності сімейної системи та її психологічного благополуччя [21].

Вивчення психологічних основ сімейних відносин та визначення чинників їх ефективного функціонування залишається актуальним завданням сучасної науки. Це обумовлено не лише кризовими процесами в сучасних сім'ях та необхідністю розробки психотерапевтичних підходів, а й прагненням забезпечити стабільність і гармонію в сімейних системах як соціально важливих одиницях.

В. Сатір виділяє два типи сімей, що відображають різний рівень їх психологічного функціонування: зріла сім'я та проблемна сім'я.

Проблемна сім'я характеризується особливою атмосферою дискомфорту та напруженості. Взаємодія між її членами часто позбавлена щирості: надмірна ввічливість приховує внутрішнє емоційне напруження, спостерігається відчуття важкості, печалі або емоційної нестійкості. У таких сім'ях поширена скритність і небажання відкрито ділитися почуттями, що створює враження блокування джерел життєвої енергії.

Фізична мова тіла та вираз обличчя членів проблемних сімей відображає їхні страждання: вони сковані, сутуляться або демонструють байдужість. Погляди часто спрямовані вниз, голоси приглушені або різкі, а взаємна

прихильність проявляється рідко. Гумор у таких родинах перетворюється на сарказм або іронію, а спільне життя сприймається здебільшого як обов'язок. Дорослі часто зосереджені на контролі та управлінні дітьми, що залишає мало простору для позитивної взаємодії та радості спільного життя.

Зріла сім'я відрізняється здатністю до узгодженого планування та гнучкого реагування на зміни в житті. Її члени вміють адаптуватися до труднощів, оцінювати ситуації без паніки та зберігати пріоритет людського життя та емоційного благополуччя. В. Сатір порівнює сімейні відносини зі спільною діяльністю двох підприємств, що об'єднали ресурси для досягнення спільної мети – виховання дітей та створення гармонійного сімейного життя.

Проблеми сприймаються як природна частина життя, і для їх вирішення сім'я шукає творчі та конструктивні підходи.

На відміну від зрілих сімей, проблемні родини прагнуть уникнути будь-яких труднощів, витрачаючи енергію на спроби «жити без проблем». Коли ж конфлікти та труднощі виникають – а вони неминучі – члени таких сімей виявляються не готовими до їх подолання, оскільки ресурси та навички конструктивного вирішення проблем вичерпані.

Зрілі сімейні системи вирізняються від неблагополучних тим, що їхні дорослі члени усвідомлюють і приймають неунікненність змін як у житті дітей, так і в їхньому власному розвитку. Динаміка росту і переходу через різні життєві етапи сприймається ними не як загроза, а як нормальна складова життєвого процесу, до якої потрібно творчо адаптуватися для укріплення сімейної гармонії та зрілості. Саме така орієнтація на зміни сприяє формуванню продуктивних стратегій сімейної взаємодії та зростанню як індивідів, так і родини в цілому.

Вірджинія Сатір, одна з основоположниць сімейної терапії, наголошувала, що здорові сімейні стосунки є критично важливими для виживання та благополуччя людини. Незважаючи на те, що сучасне життя часто виснажує фізичними і психологічними навантаженнями, гармонійні

сімейні відносини забезпечують необхідну підтримку — емоційну, когнітивну і соціальну — і стають джерелом внутрішньої сили та стійкості.

Неблагополучні сімейні середовища часто сприяють утворенню особистісних труднощів у їхніх членів, включно з низькою самооцінкою, що може бути пов'язано з розвитком девіантних форм поведінки, психосоматичних порушень, залежностей та іншими соціальними проблемами. Оскільки особисті цінності, моделі поведінки та стилі спілкування закладаються ще в дитячому віці, якість сімейного функціонування безпосередньо позначається на соціальній адаптації людини в майбутньому.

Гуманістичний психолог Карл Роджерс у своїх працях підкреслював, що для створення гармонійних міжособистісних стосунків необхідні такі базові умови, як некритичне прийняття іншої людини, чесність і емпатія. У своїй клієнтоцентрованій терапії він акцентував увагу на тому, що кожна особистість має внутрішній потенціал для зростання, а сильні, відкриті взаємини сприяють цій самореалізації. Роджерс вважав, що здатність до конструктивної комунікації підтримує розвиток довіри і щирості у взаєминах, що є важливою передумовою психологічного благополуччя сім'ї.

В аспекті сімейної психології це означає, що зрілі родини формують умови для безумовного прийняття, розвитку автономії та підтримки кожного члена, що сприяє не лише стабільності сімейної системи, а й особистісному росту кожного з її учасників. Роджерс підкреслював, що співпереживання, повага до самості іншого та здатність слухати є ключовими складовими здорових міжособистісних відносин, як у терапевтичному контексті, так і в сімейному житті.

Таким чином, інтеграція ідей Сатіра і Роджерса надає цілісного розуміння того, як психологічна зрілість, гнучкість у ставленні до змін, здатність до відкритої комунікації, емпатія й прийняття іншого складають основу психологічного благополуччя сімейних відносин. Унікальний внесок обох

авторів підкреслює, що сімейні стосунки — це не лише сукупність ролей і функцій, а постійний процес взаємного зростання та адаптації.

Рішення про доцільність залучення сімейної психотерапії формується під впливом комплексу обставин, серед яких провідними є такі:

1. характер і специфіка наявного у пацієнта нервово-психічного порушення;
2. наявність успішних результатів застосування сімейної психотерапії у лікуванні аналогічних розладів;
3. виявлені дисфункції або конфліктні взаємини між членами родини;
4. потреба у зміні або корекції ставлення сім'ї до хвороби та до особи, яка хворіє;
5. ступінь тяжкості клінічного стану;
6. ініціативне звернення членів родини по психологічну допомогу;
7. взаємна обумовленість захворювань або психологічних проблем у різних членів сім'ї.

Ключові складові психологічної допомоги

Психологічна допомога реалізується як цілісна система взаємопов'язаних напрямів професійної діяльності, до яких належать:

- здійснення психодіагностичного обстеження;
- проведення психокорекційної роботи;
- впровадження психотерапевтичних заходів;
- надання психологічного консультування;
- організація й реалізація профорієнтаційних програм.

Професійна специфіка психологічної та психотерапевтичної діяльності

Психолог є фахівцем із спеціалізованою психологічною освітою, який володіє науково обґрунтованими методами дослідження психічних процесів, станів і властивостей особистості та застосовує немедичні засоби психологічного впливу для їх розвитку й корекції.

Психотерапевт — це спеціаліст, переважно з медичною підготовкою, діяльність якого спрямована на підтримання та відновлення психічного

здоров'я людини, при цьому його робота не зводиться виключно до лікування клінічно виражених психічних розладів.

Ю. С. Альошина підкреслює, що розмежування понять «психотерапія» і «психокорекція» зумовлюється насамперед соціально сформованими уявленнями про професійні ролі фахівців, а не суттєвими відмінностями у методичному інструментарії. Згідно з цими уявленнями, право на психотерапевтичну допомогу традиційно пов'язується з наявністю медичної освіти.

Р. С. Немов пропонує розглядати відмінності між зазначеними видами допомоги з позицій їх функціонального призначення. Так, психотерапія трактується як сукупність медико-психологічних впливів, що реалізуються лікарем з метою лікування психічних і психосоматичних порушень. Водночас психокорекція визначається як система психологічних методів і прийомів, спрямованих на подолання емоційних, поведінкових або когнітивних труднощів особистості за допомогою цілеспрямованого немедичного психологічного впливу.

Особливості психокорекції у співвідношенні з психотерапією

Психокорекційна діяльність має низку специфічних характеристик, що відмежовують її від психотерапевтичної практики. Передусім вона орієнтована на осіб без клінічних проявів психічних розладів, які звертаються з труднощами адаптації, міжособистісної взаємодії або поведінки, що не потребують медичного втручання.

У межах психокорекції фахівець зосереджується на збережених і потенційно ресурсних аспектах особистості, незалежно від вираженості проблем, та спрямовує роботу на зміцнення адаптивних можливостей клієнта.

Характерною рисою психокорекційної роботи є її орієнтація на актуальні потреби людини та перспективи особистісного розвитку, тоді як психотерапевтичні підходи частіше передбачають глибокий аналіз першопричин і витоків психологічних труднощів.

Відмінності простежуються й у часових межах втручання: психокорекція зазвичай має середньотривалу тривалість — від кількох зустрічей до кількох років; короткострокові програми можуть обмежуватися приблизно п'ятнадцятьма сесіями, тоді як психотерапія нерідко характеризується більш тривалим і пролонгованим характером.

Суттєвою ознакою психокорекції є ціннісна позиція психолога, який не нав'язує клієнтові жорстких нормативних моделей поведінки, а створює умови для вироблення індивідуальних стратегій саморегуляції, осмислення власного досвіду та розвитку рефлексивних здібностей.

Психокорекційні втручання спрямовуються насамперед на трансформацію поведінкових реакцій і розвиток особистісних якостей клієнта, а не на лікування психічних захворювань.

У цьому контексті клієнтом вважається особа без психопатології, яка стикається з психологічними або поведінковими труднощами та не здатна самотійно їх подолати, у зв'язку з чим потребує професійної психологічної підтримки.

Об'єктом психокорекційного впливу можуть виступати окрема особистість, сімейна система або різні соціальні групи — залежно від цілей і завдань корекційної роботи.

Теоретичні моделі та підходи до надання психологічної допомоги сім'ї

У межах сучасної психологічної науки сім'я трактується як складна відкрита соціально-психологічна система, у якій функціонування кожного окремого члена перебуває у постійній динамічній взаємодії з усією сукупністю родинних зв'язків. Поведінкові прояви, емоційні реакції та психологічні труднощі індивіда не можуть бути адекватно інтерпретовані поза контекстом сімейних взаємин. Саме таке системне бачення сім'ї стало методологічною основою формування та розвитку сімейної психотерапії, що зумовило появу низки впливових теоретичних моделей.

Однією з базових концепцій є теорія сімейних систем Мюррея Боуена, у якій сім'я розглядається як цілісна емоційна система. Згідно з Боуеном,

емоційні процеси одного члена родини неминуче резонують у всій системі, а стійкі патерни взаємодії передаються з покоління в покоління. Ключове місце в цій теорії посідають поняття диференціації «Я», що відображає здатність особистості зберігати автономність у значущих стосунках, а також механізм триангуляції — залучення третього учасника для зниження напруги у діадному конфлікті. Ці концепти дозволяють пояснити, яким чином сімейна тривога та емоційний клімат впливають на поведінкові стратегії окремих членів родини.

Теоретичні положення Боуена були систематизовані в його фундаментальній праці *Family Therapy in Clinical Practice* (Bowen, 1978), де детально розкрито ідеї міжпоколінної трансмісії емоційних моделей та системної природи психологічних труднощів.

Не менш значущим напрямом є структурна модель сімейної терапії, розроблена Сальвадором Мінухіним. У цьому підході сім'я аналізується з позиції її внутрішньої організації, зокрема структури підсистем, розподілу ролей, ієрархічних відносин та характеру меж між членами родини. Мінухін виходив з того, що дисфункціонування сім'ї часто пов'язане з порушенням гнучкості меж або з неадекватною владною структурою, що блокує адаптаційні можливості системи. Терапевтичне втручання, за Мінухіним, передбачає активне включення спеціаліста у сімейну взаємодію (*joining*), виявлення дезадаптивних структур і їх цілеспрямовану трансформацію через процес «розбалансування», який стимулює перебудову взаємин. Основні положення цього підходу були викладені в класичній роботі *Families and Family Therapy* (Minuchin, 1974), що стала теоретичним орієнтиром для структурної сімейної терапії.

Важливий гуманістичний вимір у розвиток сімейної психотерапії внесла Вірджинія Сатір, яку часто називають однією з ключових фігур становлення цієї галузі. У межах її *human validation process model* центральними є процеси міжособистісної комунікації, емоційної відкритості, формування адекватної самооцінки та розкриття внутрішніх ресурсів кожного члена сім'ї. Сатір підкреслювала, що більшість сімейних проблем зумовлені неусвідомленими,

ригідними способами спілкування, які знижують відчуття власної цінності та автентичності. Запропоновані нею терапевтичні техніки спрямовані на розвиток відкритого діалогу, підвищення емоційної підтримки та створення атмосфери психологічної безпеки, що сприяє особистісному зростанню всієї родинної системи.

Узагальнення зазначених концепцій дозволяє виокремити кілька провідних теоретичних перспектив у сімейній психології:

- системну перспективу М. Боуена, що акцентує взаємозалежність членів сім'ї та значення міжпоколінних емоційних процесів;
- структурну перспективу С. Мінухіна, орієнтовану на аналіз ролей, субсистем і меж як ключових чинників функціонування родини;
- комунікативно-гуманістичну перспективу В. Сатір, у межах якої першочергове значення надається якості взаємодії та розвитку особистісного потенціалу членів сім'ї.

Кожен із цих підходів сформував власний набір діагностичних категорій і методів психологічного втручання, які в сучасній практиці все частіше інтегруються в межах комплексного, мультидисциплінарного сімейного консультування.

Теоретичні труднощі дослідження сімейних систем

Наукове вивчення сім'ї ускладнюється її багаторівневою структурою, нелінійністю взаємозв'язків та високою варіативністю внутрішніх процесів. М. Боуен зазначав, що низький рівень диференціації «Я» та поширеність емоційних трикутників посилюють реактивність членів сім'ї, ускладнюючи як дослідницький аналіз, так і терапевтичний вплив, оскільки індивідуальна саморегуляція значною мірою підпорядковується системній напрузі.

З позицій структурної теорії С. Мінухін наголошував, що будь-які спроби змінити сімейну поведінку є малоефективними без урахування глибинних організаційних правил, ієрархій та меж, які часто функціонують на неусвідомленому рівні й підтримують дезадаптивні патерни взаємодії.

У свою чергу, В. Сатір підкреслювала значний вплив соціальних норм, стереотипів і усталених комунікативних стилів на перебіг терапевтичного процесу, особливо в контексті формування самооцінки та взаємних очікувань членів родини. Ігнорування цих чинників, на її думку, може істотно знизити ефективність психологічної допомоги.

Для більш глибокого аналізу сімейної взаємодії в практичній психології застосовуються методи так званого уповільненого аналізу, зокрема аудіо- та відеозапис родинних комунікацій із подальшим детальним вивченням за стандартизованими критеріями. Наприклад, шкала «Ставлення» дозволяє оцінити емоційний аспект взаємодії на невербальному рівні, враховуючи особливості тілесного контакту, зорового зв'язку та інтонаційного забарвлення мовлення.

З метою подолання фрагментарності отриманих даних широко використовуються опитувальні методики самооцінювання, які дають змогу систематизувати суб'єктивний досвід членів родини. До таких інструментів належить опитувальник Волкової (РОП), що дозволяє структурувати уявлення учасників сімейної взаємодії про характер і якість родинних стосунків.

Етапи дослідження сім'ї у контексті психічного здоров'я
(за підходом Е. Ейдеміллера та В. Юстіцкіса)

Психологічне дослідження сім'ї здійснюється поетапно й передбачає:

1. визначення доцільності психотерапевтичного обстеження сімейної системи;
2. первинну взаємодію з родиною з урахуванням чинників викривлення інформації (нормативних уявлень про сімейні взаємини та впливу способу життя на внутрішньосімейну динаміку);
3. ідентифікацію психотравмувальних подій;
4. формування корекційно орієнтованого сімейного діагнозу як підґрунтя подальшого втручання.

Моделі сімейного консультування та допомоги

Педагогічна модель базується на уявленні про недостатню виховну компетентність батьків і спрямована на її підвищення; об'єктом впливу зазвичай виступає дитина як носій симптоматики, а консультант реалізує експертну позицію.

Діагностична модель орієнтована на надання професійного висновку з метою прийняття подальших організаційних і корекційних рішень; застосовується переважно у випадках порушень розвитку, навчання або поведінки дітей.

Соціальна модель інтерпретує сімейні труднощі як наслідок несприятливих зовнішніх умов і передбачає активне втручання у соціальне середовище сім'ї з метою розширення ресурсів та відновлення соціальних зв'язків.

Медична модель розглядає проблеми сім'ї як похідні від захворювань або патологічних станів її членів, зосереджуючи допомогу на лікуванні, реабілітації та адаптації родинної системи до хвороби.

Психологічна (психотерапевтична) модель трактує сімейні труднощі як результат особистісних особливостей та дисфункцій внутрішньосімейної взаємодії, акцентуючи увагу на системі емоційних зв'язків, комунікативних патернах і механізмах формування внутрішньо- та міжособистісних конфліктів. Психологічне втручання спрямоване на реконструкцію дезадаптивних взаємин і розрив циклу взаємного підсилення конфліктів та особистісних дисфункцій.

Психологічна (психотерапевтична) модель сімейної допомоги

Психологічна модель сімейної допомоги ґрунтується на закономірностях міжособистісної взаємодії та системній динаміці родини, а не на формалізованих знаннях чи соціальному авторитеті. Вона спрямована на активізацію ресурсів сім'ї та окремих її членів для самостійного подолання труднощів, використовуючи психотерапевтичне спілкування як у діаді «консультант–клієнт», так і в груповому, сімейному контексті.

Ця модель застосовується психологами, психотерапевтами та психіатрами, які володіють знаннями про кризові стани особистості та системні закономірності сімейних дисгармоній. Реалізація включає встановлення контакту з клієнтом, діагностику причин проблем та проведення психотерапевтичних або консультативних втручань. Клієнт добровільно залучається до процесу, усвідомлюючи складність та відповідальність участі.

Початковий етап роботи передбачає з'ясування проблемного запиту, формування уявлень про терапевтичні можливості та опрацювання мотиваційних бар'єрів. Фахівець пояснює специфіку сімейної психотерапії, часові та енергетичні витрати, забезпечуючи психологічну готовність клієнта до реалізації змін у процесі терапії, а також формує основу для розвитку адаптивних стратегій поведінки та саморефлексії.

Залучення різних членів сім'ї до психотерапевтичного процесу індивідуально варіюється залежно від пацієнта. Психотерапевт, який організовує роботу з родиною, стикається з численними питаннями: тривалість терапії, доцільність залучення всієї сім'ї або окремих її членів, робота індивідуально чи в команді психотерапевтів, частота та тривалість сеансів, вибір директивного чи недирективного стилю, пріоритетність розв'язання сімейних чи індивідуальних проблем, місце проведення зустрічей та наявність плану чи гнучкість дій.

Концепція жорстко визначеного сімейного психотерапевтичного стилю, прив'язаного до конкретної наукової школи, нині розглядається як обмежувальний фактор розвитку сімейної психотерапії. Організація та проведення психотерапії не має суворо залежати від теоретичних орієнтацій чи особистісних рис фахівця. Багатосторонній та тривалий процес роботи з сім'єю не передбачає єдино правильного способу ведення сеансів.

Методика сімейної психотерапії визначається як типовий комплекс дій, який дозволяє психотерапевту ефективно розв'язувати конкретні терапевтичні завдання, адаптуючи їх до ситуації та потреб сім'ї.

Вона складається з послідовних дій: психотерапевт висуває пропозиції «Психотерапевт у роботі з сім'єю може пропонувати членам родини відтворювати певні ситуації, моделювати ролі та взаємодії, після чого фахівець коригує їхню поведінку. Обсяг втручань варіює від складних послідовних дій до одного конкретного прийому або навмисної бездіяльності, як у техніці «мовчання» (Х. Перес). Застосування таких методик спрямоване на розвиток взаєморозуміння, емпатії та адаптивних моделей поведінки, і вимагає ретельного аналізу сімейної системи та авторитету психотерапевта.

До ключових прийомів належать інструкції виконувати нові дії, діяти інакше або утримуватися від звичних поведінкових моделей. Такі техніки широко використовуються в різних школах сімейної психотерапії, зокрема в системах С. Мінухіна, Дж. Хейлі та М. Палаццолі, і ефективні там, де існує потенціал для зміни сімейної поведінки або реорганізації життєвих умов родини.

Західна психологічна традиція пропонує інтегрований підхід до роботи з сім'ями, поєднуючи психоаналітичні та системні концепції (Н. Аккерман, В. Сатір, Д. Маданес та ін.). Психотерапевтична і психокорекційна діяльність не розділяються, а розглядаються як єдиний процес, спрямований на корекцію дисфункцій у взаємодії та розвиток ресурсів сімейної системи.

У вітчизняній психології практика роботи з сім'ями перебуває на етапі активного розвитку. Серед провідних дослідників цієї проблематики – Е. Г. Ейдемільер, В. Юстіцкіс, Ю. Є. Альошина, Л. Л. Гозман, В. В. Столін та інші. Ейдемільер і Юстіцкіс відзначали, що значна частина досліджень була зосереджена на виявленні шляхів, якими сім'я може травмувати своїх членів, тоді як потенціал сім'ї щодо збереження психічного здоров'я та оздоровлення залишався недостатньо вивченим.

Ю. Альошина підкреслює тісний взаємозв'язок психотерапії, психологічного консультування та психокорекції, наголошуючи на умовності меж між цими практиками у діяльності фахівців. А. А. Осипова відзначає, що психокорекція орієнтована на роботу з психічно здоровими людьми, тоді як

психотерапія – з особами, які мають психічні порушення. Корекційна робота базується на низці принципів: єдності діагностики та втручання, нормативності розвитку, корекції «зверху вниз» і «знизу вгору», системності психічної діяльності та діяльнісному підході.

У сфері сімейної психокорекції Осипова виділяє три основні напрями: психодинамічний, системний і стратегічний та еkleктичний.

Висновки до першого розділу

Сім'я виступає складною соціально-психологічною системою, в якій поведінка окремого члена неможлива без врахування впливу всієї родини, що обґрунтовує застосування системного підходу у психологічній допомозі.

1. Існують різні теоретичні моделі сімейної психотерапії, серед яких виділяються: системна концепція Боуена, що акцентує міжгенераційні патерни та диференціацію «я»; структурний підхід Мінухіна, який фокусується на ролях, підсистемах і межах родини; та комунікативно-гуманістична модель Сатір, що підкреслює значення ефективної комунікації, емоційної виразності та розвитку особистісного потенціалу членів сім'ї.
2. Практика сімейної психокорекції вітчизняних психологів розвивається, проте потребує інтеграції досягнень західної науки та систематизації підходів. Провідні вітчизняні фахівці (Ейдемільер, Юстіцкіс, Альошина, Осипова) акцентують увагу на взаємозв'язку психотерапії, консультування та психокорекції, підкреслюючи важливість роботи як з психічно здоровими членами сім'ї, так і з особами, які відчують психологічні труднощі.

3. Основні принципи та напрями сімейної психокорекції – єдність діагностики та втручання, системність розвитку психічної діяльності, використання психодинамічних, системних та еkleктичних стратегій – забезпечують комплексний підхід до аналізу, підтримки та корекції сімейних взаємозв'язків.
4. Теоретичний аналіз дозволяє констатувати, що сучасна психологічна допомога сім'ї повинна бути гнучкою, інтегрованою та орієнтованою на посилення ресурсів родини та розвиток здатності її членів до самостійного подолання конфліктів і кризових ситуацій.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖПОКОЛІННИХ ВІДНОСИН В СІМ'Ї

2.1. Поняття «міжпоколінні відносини у сім'ї» в науці

Зміни в демографічній структурі сучасного суспільства, пов'язані з подовженням людського життя, призводять до одночасної взаємодії кількох вікових спільнот у межах сімейного простору. За цих умов проблема взаємозв'язків між представниками різних вікових рівнів набуває особливої наукової значущості та стає предметом інтенсивного аналізу в межах психологічних досліджень. У національному науковому контексті дана тематика послідовно розробляється, що підтверджується численними працями українських дослідників, у яких розкриваються закономірності родинної взаємодії між носіями різного життєвого досвіду.

Водночас теоретичне осмислення таких взаємозв'язків залишається ускладненим через відсутність узгодженого понятійного апарату. Категорія,

що позначає сукупність людей, об'єднаних часовими межами життєвого шляху, використовується в різних наукових традиціях, однак наповнюється відмінним змістом залежно від дисциплінарної перспективи. Це зумовлює розбіжності в її тлумаченні та унеможлиблює формування універсальної інтерпретаційної моделі.

У низці підходів відповідна спільнота трактується переважно як вікова когорта, члени якої перебувають на близьких етапах життєвого циклу. Натомість альтернативні концепції підкреслюють значущість спільного соціального досвіду, історичних умов і культурного середовища, в межах яких відбувається становлення таких груп. У цьому випадку визначальними стають не лише біологічні межі віку, а й характер соціальних впливів та способи адаптації до них.

З погляду розвитку особистості суттєве значення мають умови раннього життєвого шляху, оскільки саме вони задають базові орієнтири подальшого психічного функціонування. Відтак особливості кожної вікової спільноти формуються під впливом сукупності попередніх соціальних і культурних факторів, а не обмежуються характеристиками актуального соціального середовища. Саме в цьому контексті здійснюється аналіз родинної взаємодії, зокрема зв'язків між представниками різних рівнів родової ієрархії, де кожна група розглядається як носій специфічних функцій і ролей у системі сімейних відносин.

У наукових дослідженнях поняття, що описують взаємодію представників різних вікових груп, не мають однозначного трактування та розглядаються в кількох аналітичних вимірах. Так само, як і категорія «покоління», феномен міжпоколінної взаємодії інтерпретується залежно від теоретичної перспективи дослідника. У психологічній науці зазначене явище аналізується як на рівні безпосередніх контактів між окремими індивідами, так і в контексті взаємодії соціальних груп. При цьому ці рівні перебувають у тісному взаємозв'язку, а їх розмежування можливе лише умовно, оскільки

повноцінне вивчення міжпоколінної взаємодії потребує одночасного врахування як міжособистісних, так і міжгрупових чинників.

Зокрема, Н. О. Довгань характеризує міжпоколінні відносини як складно організований, багатовимірний процес, що формується під впливом культурно-історичної еволюції суспільства. На її думку, сутність цього процесу полягає у свідомій, ціннісно наповненій та емоційно значущій психічній активності суб'єктів, які належать до різних вікових груп, і виявляється як на внутрішньопсихічному, так і на міжособистісному рівнях.

У працях О. О. Вовчик-Блакитної міжпоколінна взаємодія в родинному середовищі розглядається як специфічна форма соціальних відносин, що виникає в процесі прямого або опосередкованого спілкування між старшими та молодшими членами сім'ї. У межах такої взаємодії формується особливий простір емоційних переживань і спільної діяльності, організований за принципом взаємодії «старші — молодші». Цей тип взаємин реалізує низку значущих функцій, зокрема комунікативну, освітню та виховну, які забезпечуються через механізми міжпоколінної передачі досвіду: як у напрямі від старших до молодших (трансгенерація), так і у зворотному напрямі — від молодших до старших (префігурація). За наявності сприятливих психолого-педагогічних умов активізація зазначених механізмів може виступати суттєвим чинником підтримання суб'єктивного благополуччя кожного члена сімейної системи.

Таким чином, взаємодія між представниками різних поколінь у межах сім'ї є одним із ключових чинників збереження її стабільності як малої соціальної групи та соціального інституту. Саме через ці відносини здійснюється передача ціннісних орієнтацій, норм і моделей поведінки, що забезпечує спадкоємність культури та успішну соціалізацію молодших членів суспільства. Міжпоколінна взаємодія супроводжує сім'ю на всіх етапах її життєвого циклу, має тривалий, часто безперервний характер, відзначається динамічністю та варіативністю форм прояву. Вона змінюється залежно від стадії розвитку сім'ї, відображає емоційні й поведінкові аспекти взаємин,

включає обмін різноманітними ресурсами та підтримання соціально схвалених норм взаємної відповідальності.

На думку Н. Б. Сапарової та Г. Т. Алімбаєкової, центральним поняттям психологічного аналізу міжпоколінної взаємодії в сім'ї є категорія міжпоколінного зв'язку. Його слід розуміти як форму спільності та взаємопов'язаності представників різних вікових рівнів, що може мати як односторонній, так і взаємний характер. Такий зв'язок формується в процесі передавання, засвоєння та інтерпретації досвіду й інформації між поколіннями та виступає безпосереднім предметом сімейних міжпоколінних відносин.

Узагальнення викладених положень дає підстави стверджувати, що система міжособистісних зв'язків, у які включається індивід упродовж життєвого шляху, детермінується насамперед умовами його первинної соціалізації, ядром якої виступає родинне середовище. Саме специфіка ранніх сімейних взаємодій задає стійкі схеми сприйняття соціальної реальності, способи інтерпретації поведінки іншого та моделі реагування, які в подальшому актуалізуються в різних формах соціальної взаємодії. У межах психоаналітичної традиції таку наступність можна розглядати як процес несвідомого перенесення на значущих інших тих патернів взаємодії, що були сформовані у відносинах із батьківськими фігурами. У цьому сенсі досвід взаємодії з прабаб'яцьким поколінням також може виконувати функцію матриці, що опосередковує ставлення до представників старших вікових когорт поза межами родинного контексту.

Разом із тим концептуальне ототожнення міжпоколінних і сімейних відносин видається методологічно некоректним, оскільки останні охоплюють ширший спектр ролей, норм і функціональних зв'язків, зумовлених специфікою сім'ї як цілісної соціально-психологічної системи. Міжпоколінна взаємодія є лише одним із вимірів сімейних відносин і не вичерпує всього різноманіття структурних елементів, притаманних родинному простору.

Процес міжпоколінної взаємодії реалізується у формі двонапрямого обміну — як у площині трансляції досвіду, норм і ціннісних орієнтацій від

старших до молодших, так і у площині зворотного впливу, що здійснюється молодшими поколіннями щодо старших. Водночас асиметрія соціального досвіду та нерівномірність доступу до інформації спричиняють спрощені, а подекуди й викривлені уявлення молодших про життєвий шлях і соціальне становище представників старших поколінь. Такі уявлення нерідко набувають форми стереотипних конструкцій і упереджень, які інтегруються в систему міжпоколінної взаємодії та знижують її адаптивний потенціал.

У цьому контексті А. В. Галичанська акцентує увагу на тому, що взаємодія між поколіннями характеризується зустрічною спрямованістю впливів, однак ускладнюється когнітивними викривленнями, зумовленими дефіцитом знань і схильністю до драматизації соціального статусу старших з боку молоді, що негативно позначається на характері міжпоколінних контактів [4, с. 36].

З урахуванням зазначених теоретичних положень доцільно виокремити два узагальнені типи міжпоколінних відносин, які репрезентують полярні моделі функціонування сімейної системи.

Дисгармонійний тип міжпоколінних відносин характеризується домінуванням напруженого емоційного фону, високим рівнем конфліктності та схильністю до агресивних форм самоствердження. У межах такої моделі взаємодія між поколіннями часто набуває конкурентного характеру, що проявляється у прагненні досягнення та переваги в різних сферах життєдіяльності. Нестабільність міжособистісних зв'язків, відсутність узгоджених правил комунікації та взаємної довіри зумовлюють переживання тривоги, внутрішньої напруги та фрустрації. Комунікативна поведінка членів сім'ї може супроводжуватися жорсткістю, імперативністю та боротьбою за символічну або реальну владу, що перешкоджає конструктивному розв'язанню конфліктних ситуацій.

Гармонійний тип міжпоколінних відносин ґрунтується на поєднанні емоційної близькості з визнанням особистісної автономії кожного члена сімейної системи. У таких відносинах створюються умови для самостійного

прийняття рішень і відповідального вибору, водночас зберігається готовність до взаємної підтримки та співучасті. Орієнтація на особистісні та інтелектуально-культурні досягнення у цьому випадку підкріплюється переживанням психологічної безпеки та впевненості, що забезпечується стабільними міжпоколінними зв'язками. Вирішення труднощів і кризових ситуацій відбувається на засадах партнерської взаємодії, діалогічності та взаємної поваги, а відкритість і автентичність спілкування слугують підґрунтям для довіри та довготривалої стабільності родинної системи.

Аналіз наведених положень дає підстави стверджувати, що система соціальних зв'язків, у яку індивід включається протягом життєвого шляху, детермінується не лише актуальними соціальними контекстами, а й базовими умовами його первинної соціалізації. Передусім ідеться про специфіку внутрішньосімейної взаємодії, яка формує первинні зразки сприймання іншого та способи побудови міжособистісних контактів. У межах психодинамічної логіки це дозволяє припустити, що ранні моделі взаємин із батьківськими фігурами опосередковано відтворюються у подальших соціальних зв'язках — з ровесниками, професійним оточенням і близькими партнерами. Відповідно, досвід взаємодії з представниками попередніх поколінь може виконувати роль матриці, крізь яку вибудовуються комунікативні стратегії щодо осіб старшого віку загалом.

Водночас концептуально некоректним є ототожнення міжпоколінної взаємодії із сімейними відносинами як такими. Сімейна система є багатовимірним утворенням, що охоплює ширший спектр ролей, статусів і функцій, значна частина яких не виходить за межі родинного простору й не може бути безпосередньо екстрапольована на міжпоколінні контакти поза ним.

Міжпоколінна взаємодія має двосторонній характер і розгортається у формі взаємно спрямованих впливів — від старших до молодших і у зворотному напрямі. Молодше покоління, як правило, володіє фрагментарним і спрощеним уявленням про соціальний досвід старших, що зумовлює

тенденцію до гіперболізації їхнього статусу, ролей та життєвих обмежень.

Подібні когнітивні спрощення сприяють формуванню стійких упереджень і стереотипних конструктів, які надалі проєктуються на реальну взаємодію між поколіннями, ускладнюючи комунікацію. У цьому контексті А. В. Галичанська наголошує на зустрічному характері міжпоколінних впливів та підкреслює роль стереотипізації у спотворенні взаємного сприймання представників різних вікових когорт.

З урахуванням зазначеного доцільно виокремити два узагальнені типи міжпоколінних відносин.

Перший тип — дисгармонійний — характеризується високим рівнем емоційної напруженості, схильністю до конфліктної взаємодії та підвищеною агресивністю у комунікативних практиках. Для таких відносин притаманна орієнтація на досягнення, що надає як навчальній, так і професійній діяльності рис конкурентності. Нестабільність міжпоколінних контактів зумовлює переживання тривоги, внутрішньої дезорганізації та емоційної нестійкості у членів сімейної системи. У взаємодії можуть проявлятися різкість, директивність і схильність до нав'язування власної позиції, що часто пов'язано з дефіцитом взаємної довіри та низьким рівнем емпатійного розуміння. Нездатність до діалогу й кооперації призводить до ескалації конфліктів і відкритої боротьби за домінування в сімейному просторі.

Другий тип — гармонійний — вирізняється високим ступенем згуртованості за умови збереження автономії кожного члена сім'ї. У таких відносинах підтримується самостійність у судженнях і прийнятті рішень, заохочується відповідальність за власний вибір, а допомога з боку сім'ї має характер підтримки, а не контролю. Представники цього типу міжпоколінної взаємодії, як правило, зорієнтовані на особистісні досягнення, насамперед у сфері інтелектуального та культурного розвитку, що ґрунтується на внутрішній упевненості та переживанні соціальної підтримки. Проблемні ситуації розв'язуються шляхом спільного пошуку рішень, рівноправної участі у діалозі та взаємної поваги до позицій іншого. Відкритість і щирість у

комунікації виступають базовими умовами формування довіри та стабільності міжпоколінних зв'язків.

Сукупність емпіричних даних, отриманих у межах сучасних психологічних і соціологічних досліджень, переконливо засвідчує, що багатовимірні трансформаційні процеси, які розгортаються в соціокультурному просторі протягом останніх десятиліть, призвели до істотного перегляду традиційних механізмів відтворення міжпоколінної наступності. Йдеться не лише про поверхові зрушення у формах взаємодії між представниками різних вікових когорт, а про глибинну перебудову самих принципів передачі соціального досвіду, зумовлену радикальними змінами у культурних кодах, демографічній структурі населення, соціально-економічних укладах та політико-інституційних умовах функціонування суспільства.

У цьому зв'язку слушною видається позиція А. В. Галичанської, яка розглядає сучасний етап розвитку міжпоколінних відносин як історично унікальний феномен, обумовлений формуванням чотирипоколінної соціальної конфігурації. Така структурна модель, що не має прямих історичних аналогів, склалася відносно нещодавно — упродовж ХХ століття — і спричинила якісну трансформацію усталених соціальних ролей та функціональних розподілів між поколіннями. У попередніх історичних формаціях економічно активною виступала обмежена вікова когорта, тоді як процеси виховання та первинної соціалізації були значною мірою делеговані старшому поколінню, що забезпечувало відносну стабільність соціального відтворення. За умов сучасної цивілізаційної динаміки відбувається докорінна переорієнтація виробничої сфери: знижується значущість фізичних зусиль і натомість актуалізується потреба у когнітивному ресурсі, професійному досвіді, комунікативній витримці та здатності до гнучкої адаптації. Унаслідок цього представники старших вікових груп дедалі частіше інтегруються в економічну діяльність, що позбавляє їх можливості виконувати традиційні виховні функції, водночас як покоління батьків також перебуває у стані постійної

професійної зайнятості. Така ситуація призводить до структурного дефіциту безпосередніх агентів соціалізації та стимулює формування альтернативних, інституційно опосередкованих моделей виховного впливу.

Водночас історико-соціальний аналіз дозволяє констатувати, що в межах радянського соціального простору міжпоколінна спадкоємність характеризувалася відносною нормативною визначеністю та аксіологічною узгодженістю. Старше покоління функціонувало як носій кодифікованого соціального досвіду, професійних компетентностей, ціннісно-сміслових орієнтирів і культурних зразків, що розглядалися молодшими як легітимні та соціально значущі. У цій системі віковий статус корелював із символічним авторитетом, а процес засвоєння досвіду старших набував характеру нормативно схваленого наслідування. Однак у сучасних соціальних умовах спостерігається поступова ерозія зазначеної моделі: молоді люди дедалі частіше дистанціюються від традиційних ціннісних матриць, переорієнтовуються на альтернативні життєві стратегії та форми самореалізації, що супроводжується деконструкцією вікового авторитету як регулятивного принципу міжпоколінної взаємодії.

На нашу думку, ключовим чинником означених зрушень є зростаючий розрив між соціокультурним досвідом попередніх поколінь і актуальними умовами життєдіяльності молоді, сформованими в контексті прискореної соціальної динаміки та високої мінливості соціальних середовищ.

Неможливість прямої трансляції минулих зразків поведінки, цінностей і життєвих сценаріїв у сучасні реалії знижує їхню адаптивну релевантність і ускладнює процес їх інтеріоризації молодшим поколінням. У сукупності ці процеси сприяють наростанню міжпоколінної напруженості, підвищенню конфліктогенності соціальних контактів та фрагментації єдиного ціннісного простору суспільства.

2.2. Етапи організації та проведення емпіричного дослідження

У контексті психологічного вивчення міжпоколінних взаємодій у сімейній системі доцільною є реалізація емпіричного описового дослідження як базового методологічного підходу, який забезпечує систематизацію отриманих даних, їх фіксацію в межах визначених соціокультурних і когнітивних умов та формулювання причинно-обґрунтованих пояснень, що дозволяють реконструювати механізми прояву поведінкових та емоційних патернів у континуумі родинних відносин. Такий підхід передбачає інтеграцію теоретичного аналізу, системного моделювання та емпіричної фіксації психологічних характеристик суб'єктів різних поколінь.

Процес організації та реалізації емпіричного дослідження передбачав ієрархізовану послідовність методологічних дій, що включала:

1. Конструювання стратегічної рамки дослідницької діяльності із визначенням рівнів аналізу (інтрагенераційний та інтергенераційний), операціоналізацією ключових концептів і визначенням аналітичних категорій;
2. Ідентифікацію та систематизацію детермінант поведінкових змін членів родини, що включала як внутрішньоособистісні, так і контекстуальні чинники, зокрема вплив процедур психодіагностики;
3. Забезпечення методологічної валідності шляхом відбору, адаптації та апробації психодіагностичного інструментарію, що відповідав вимогам репрезентативності та релевантності цільовим характеристикам досліджуваних когорт;
4. Систематизацію та інтеграцію отриманих емпіричних даних із теоретико-методологічним аналізом наукових джерел для формулювання узагальнених висновків і науково-методичних рекомендацій.

Здійснення зазначеного дослідження потребувало дотримання фундаментальних принципів психологічної науки:

наукової обґрунтованості як основи теоретичної і практичної коректності;

системності та структурності при конструюванні ієрархії рівнів аналізу; розвитку когнітивних та професійних компетентностей дослідника; індивідуалізації підходу до респондентів; забезпечення етичних норм, що передбачають мінімізацію ризику психологічної шкоди;

прозорості та відкритості результатів; об'єктивності інтерпретації та практичної релевантності отриманих даних.

Ключовим завданням організаційно-методологічного блоку дослідження було конструювання комплексної моделі емпіричного вивчення психологічних особливостей міжпоколінних взаємодій у сім'ї, що включала обґрунтування репрезентативної вибірки, відбір та структурування методів і методик, релевантних конкретним завданням дослідження, та формування алгоритму послідовних дій на кожному етапі.

Дослідницький процес поділявся на декілька взаємопов'язаних етапів, що реалізовували специфічні методологічні завдання:

1. Підготовчий етап – формулювання об'єкта та предмета дослідження, узагальнення теоретичної проблематики міжпоколінних взаємодій у сімейній системі, конструювання психодіагностичного інструментарію, розробка стимульного матеріалу та обґрунтування репрезентативної вибірки.
2. Психодіагностичний етап – систематичний збір даних, що передбачав реалізацію комплексного набору психодіагностичних процедур для фіксації психологічних характеристик учасників різних поколінь.
3. Аналітичний етап – математико-статистична обробка даних, інтеграція отриманих результатів із теоретико-методологічними моделями, інтерпретація і узагальнення феноменології міжпоколінних взаємодій у контексті сімейної системи та соціокультурного середовища.

Таким чином, підготовчий етап дослідження передбачав системну реконструкцію проблеми міжпоколінних взаємодій із психологічної перспективи, стратегічне підбір і апробацію психодіагностичного

інструментарію, а також визначення репрезентативності вибірки як ключового фактору достовірності та об'єктивності емпіричних результатів. Наступні етапи забезпечували когерентність процесу збору даних та аналітичної інтеграції інформації для отримання науково обґрунтованих висновків.

На початковому етапі підготовчого блоку дослідження було проведено систематичний пошук і аналіз наукових джерел, присвячених проблематиці міжпоколінних взаємодій у сімейному середовищі. Теоретичний огляд охоплював як зарубіжні, так і вітчизняні дослідження, що дозволило виділити ключові закономірності, концептуальні підходи та структурні характеристики психологічних аспектів міжпоколінних відносин.

Отримані результати теоретичного аналізу стали основою для конструювання емпіричної частини дослідження, визначення дослідницьких напрямів та формування системи процедур, спрямованих на діагностику психологічних особливостей міжпоколінних взаємодій у сім'ї.

Другий підетап підготовки полягав у виборі та конкретизації методів і психодіагностичних інструментів для проведення емпіричного дослідження.

На цьому етапі була проведена чітка диференціація понять «метод» та «методика», оскільки перше визначається як загальний спосіб когнітивного або емпіричного пізнання, тоді як друге – це конкретні технічні прийоми та інструменти, що забезпечують реалізацію обраного методу в практичній діагностиці. У результаті було сформовано комплекс психодіагностичних методик, релевантних предмету, меті та завданням дослідження, що включав як традиційні підходи, так і адаптовані процедури для вивчення психологічних характеристик міжпоколінних відносин. Крім того, на цьому етапі здійснювалася підготовка емпіричного матеріалу, протоколів, інструкцій та стимульних засобів. Відбір психодіагностичних інструментів здійснювався відповідно до таких критеріальних вимог: концептуальна обґрунтованість методики; адекватність меті та завданням дослідження; репрезентативність і достовірність результатів; валідність і об'єктивність показників; чіткість і недвозначність інструкцій; можливість порівняння отриманих даних із

результатами інших науковців, із врахуванням структурних особливостей психічних явищ, що діагностуються.

На третьому етапі підготовчого дослідження була сформована цілеспрямована вибірка з 30 сімей, що характеризуються наявністю міжпоколінних взаємодій, тобто включають щонайменше одну дитину, одного з батьків та одного з прабатьків. У кожній сім'ї проводилося опитування одного представника відповідного покоління.

Така вибірка дозволяє отримати емпіричні дані достатньої об'ємності для досягнення дослідницьких цілей та забезпечення надійності висновків. На рисунку 1.1 наведено розподіл респондентів за статтю.

Рис. 1.1. Розподіл вибірки за статтю

З наведених даних видно, що у дослідженні психологічних особливостей міжпоколінних відносин в сім'ї взяло участь: 15 хлопців (50%) та 15 дівчат (50%), 12 батьків (40%) та 18 матерів (60%), 10 дідусів (33%) та 20 бабусь (67%). В свою чергу, в табл. 1.1 представлена вибірка респондентів за віком.

Таблиця 1.1

Розподіл вибірки за віком

Діти		Батьки		Прабатьки	
Вік, років	Кількість	Вік, років	Кількість	Вік, років	Кількість
8	1	31	1	52	1

9	2	32	1	53	2
10	3	33	2	55	1
11	3	34	2	59	2
12	3	35	2	60	1
13	3	36	1	61	1
14	3	37	1	62	1
15	4	38	3	63	2
16	4	39	1	64	4
17	2	40	2	65	2
18	1	41	3	66	1
19	1	42	2	67	1
		43	1	68	2
		44	2	69	2
		45	2	70	2
		46	2	71	1
		47	2	72	1
				73	3

Аналіз отриманих емпіричних даних дозволяє констатувати, що вибірка респондентів була сформована за трьома когнітивно-віковими когортами: діти – від 8 до 19 років, батьки – від 31 до 47 років, прабадьки – від 52 до 73 років.

Така стратифікація дозволяє забезпечити когнітивно-вікову диференціацію, необхідну для коректної інтерпретації міжпоколінних взаємодій.

Репрезентативність вибірки забезпечувалася через мультидетерміновану систему відбору, яка включала:

1. включення трьох генерацій у складі кожної сімейної одиниці, що дозволяє моделювати інтра- та міжпоколінні когнітивно-емоційні взаємозв'язки;
2. врахування регіональної стратифікації (різні адміністративні регіони України), що забезпечує гео-соціокультурну варіативність;
3. диференціацію за типом поселення (міське/сільське), що дозволяє врахувати специфіку соціальної інтерпретації родинних ролей;
4. гендерну стратифікацію, яка гарантує включення як чоловіків, так і жінок у кожен когортну групу.

Психодіагностичний модуль емпіричного дослідження передбачав комплексну процедуру збору даних із використанням вибраного психодіагностичного інструментарію. Тестування здійснювалося як в очній, так і дистанційній формах, зокрема через технологію веб-опитування, що забезпечує стандартизовану презентацію стимульного матеріалу та контроль за дотриманням інструкцій.

Веб-опитування передбачало доступ респондентів до електронного інструменту, розміщеного на захищеному веб-ресурсі, де кожен учасник мав можливість взаємодіяти з опитувальником у режимі реального часу. Питання анкетування були переважно закритої форми, що дозволяє стандартизувати отримані відповіді для подальшого статистичного аналізу. Інформування респондентів здійснювалося через університетські комунікаційні канали та месенджери, що гарантувало досягнення цільової вибірки та контрольовану мотивацію учасників.

Методика веб-опитування характеризується такими технологічними детермінантами:

- стандартизованою структурою стимульного матеріалу;
- мінімізацією когнітивного навантаження при заповненні анкети;
- забезпеченням оперативності збору та валідації даних;
- можливістю багаторівневої крос-кореляції отриманих результатів з раніше опублікованими даними.

Водночас даний підхід є чутливим до технічних параметрів інтернет-з'єднання (швидкість, надійність), що може впливати на мотиваційний компонент завершення опитування. Врахування цих факторів є критичним для забезпечення внутрішньої валідності емпіричних даних та їхньої надійності як основи для подальшої статистико-методологічної обробки.

Таким чином, описаний підхід до формування вибірки та організації психодіагностичного процесу забезпечує методологічну когерентність, репрезентативність і контрольовану точність отриманих даних, що є передумовою для достовірної інтерпретації психологічних особливостей міжпоколінних відносин у сімейних структурах.

Остаточний, третій етап емпіричного дослідження психологічних особливостей міжпоколінних відносин у сім'ї включав комплексну обробку та інтерпретацію емпіричних даних із використанням мультипарадигмального підходу. На цьому етапі здійснювалася інтеграція кількісних та якісних методів аналізу інформації, із застосуванням сучасних програмно-аналітичних засобів, зокрема Microsoft Excel, для структуризації даних, розрахунку психометричних показників, побудови дескриптивних статистик, кореляційних матриць та первинної графічної візуалізації результатів.

Цей етап носив високий рівень концептуальної та методологічної складності, оскільки передбачав не лише трансформацію емпіричних вимірів у значущі результати, а й інтеграцію цих даних із системою наукових конструктів, що описують психологічні закономірності міжпоколінної взаємодії в сімейній структурі. Було здійснено когнітивно-структурне зіставлення результатів окремих психодіагностичних методик із інтегральним конструктом міжпоколінної психології, що дозволило визначити стабільні психодинамічні патерни, дискретні модулі емоційно-вольової регуляції та індивідуально-групові стратегії копіngu в сім'ях.

Методологічна процедура аналізу включала:

1. агрегування та систематизацію всього масиву емпіричних даних, що характеризують когнітивний, афективний та поведінковий стан респондентів під час психодіагностичного обстеження;
2. оцінку рівня мотиваційної ангажованості респондентів та ступеня їхньої емоційної зацікавленості, що прямо впливає на валідність отриманих результатів;
3. багатоаспектний аналіз даних кожної методики, включаючи когнітивну та емоційно-вольову реактивність, стратегії виконання завдань, прояви помилок та їх корекційний потенціал;
4. інтегративне зіставлення результатів різних методик із метою виявлення системних закономірностей психологічних особливостей міжпоколінних відносин, включно з побудовою моделі факторної взаємодії між емоційною регуляцією, когнітивними схемами та соціально-ціннісними установками членів сім'ї.

На підставі отриманих результатів та у контексті сучасних теоретичних моделей міжпоколінної психології були розроблені рекомендації щодо оптимізації сімейної взаємодії, що враховують індивідуально-групові особливості, ступінь репрезентативності поколінь та психосоціальну структуру родини.

Для забезпечення комплексності та методологічної цілісності дослідження використовувався синтез теоретичних, емпіричних та статистичних методів:

- Теоретичні методи включали системно-структурний підхід, структурно-функціональний аналіз та методику критичного аналізу наукової літератури.
- Емпіричні методи охоплювали стандартизовані психодіагностичні процедури, структуровані бесіди, методи активного впливу та спостереження, що дозволяли отримати дані щодо когнітивно-емоційних, соціально-вольових та ціннісно-мотиваційних компонентів міжпоколінної взаємодії.

- Статистичні методи включали дескриптивну та інференційну статистику, розрахунок коефіцієнтів надійності та валідності, багатовимірний кореляційний аналіз, факторний аналіз та моделювання інтегральних конструктів міжпоколінних психологічних взаємодій.

Системно-структурний метод (В. О. Ганзен, В. М. Спицнадель, В. М. Юрченко) забезпечував декомпозицію складного психолого-соціального явища на взаємопов'язані підсистеми та дозволяв встановити структурно-функціональні залежності між окремими компонентами міжпоколінної взаємодії.

Структурно-функціональний метод (Т. Парсонс) надавав можливість не лише описати взаємозв'язки між компонентами системи, а й визначити специфічні функції кожного елемента в контексті сімейної соціалізації та ціннісного моделювання поведінки. Метод дозволяв інтегрувати мотиваційно-ціннісні складові психології особистості у загальний континуум системи міжпоколінних відносин.

Метод аналізу літератури застосовувався для побудови теоретичного каркасу дослідження, визначення наукової новизни, систематизації концептуальних підходів та прогнозування поведінкових патернів респондентів у міжпоколінному контексті. Дослідницька діяльність у цьому напрямі передбачала багатоступеневу аналітичну обробку текстових масивів, їх семантичну і структурну декомпозицію, інтерпретацію та формалізацію даних, що забезпечувало високий рівень наукової обґрунтованості отриманих результатів.

Текст функціонально реалізує репрезентацію:

а) просторово-онтологічного та професійно-діяльнісного виміру існування суб'єкта, що проявляється через семантико-структуроване моделювання проблемних полів і специфіку їх когнітивно-інтерпретативної декомпозиції;

б) динаміки когнітивно-практичної та рефлексивно-трансформаційної

активності суб'єкта, що фіксується у формально-змістових модифікаціях предметно-дискурсивної сфери та структурно-функціональних компонентах діяльності;

в) культурно-історичного та соціо-когнітивного контексту буттєвого існування автора, а також інтеграції його індивідуального, професійного і транслятивного суб'єктного потенціалу в макроісторичні і культурно-соціальні процеси, що відображається через продукти його когнітивно-трансформаційної та перцептивно-продуктивної діяльності як інтегративний суб'єкт-об'єктний конструкт [53].

2.3. Методи емпіричного дослідження особливостей сімейних міжпоколінних відносин

У процесі системного дослідження психологічних характеристик сімейних міжпоколінних взаємин була застосована інтегрована методологічна рамка, що передбачала послідовну комбінацію теоретико-концептуальних та емпірично-прикладних методів наукового пізнання. До теоретичного інструментарію відносилися: системний методологічний підхід, що забезпечує декомпозицію складних сімейних структур на взаємопов'язані підсистеми та ідентифікацію ключових функціональних компонентів; метод відображеної суб'єктності, що дозволяє фіксувати ступінь усвідомлення суб'єктом власної ролі у міжпоколінних взаємодіях; метод теоретичного аналізу та синтезу наукових джерел, спрямований на інтеграцію емпірично підтверджених концептуальних моделей сімейної динаміки; наукове спостереження, що забезпечує безпосереднє вивчення поведінкових патернів у природних контекстах; психодіагностичне обстеження для систематичного збору даних щодо когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів міжпоколінних взаємозв'язків; експертна оцінка для верифікації отриманих результатів; а також статистичні методи обробки даних з використанням

табличних і графічних процедур та узагальнюючий метод, що дозволяв інтегрувати розрізнені емпіричні результати у цілісну аналітичну модель.

Для емпіричного аналізу були обрані два основні психодіагностичні інструменти:

3. стандартизована методика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-III)», яка заснована на концептуальній «циркулярній моделі» Д. Х. Олсона;
4. проєктивна методика «Проводи», яка дозволяє виявляти глибинні психодинамічні процеси в межах міжпоколінних взаємодій.

Методика FACES-III являє собою емпірично валідований інструмент, який забезпечує багатовимірну оцінку структурних і функціональних параметрів сімейної системи. В її основі лежить концепція циркулярної моделі, що передбачає взаємозалежність двох ключових осей: сімейної згуртованості (*cohesion*) та адаптації (*flexibility*). Згуртованість описує ступінь емоційного прийняття та інтеграції членів родини, варіюючи від дисфункціональної роз'єднаності до патологічної заплутаності (*enmeshment*), і включає індикатори: «емоційний зв'язок», «сімейні межі», «прийняття рішень», «спільний час», «соціальні контакти» та «колективні інтереси й відпочинок». Адаптація або гнучкість характеризує здатність системи до трансформацій у межах родинного лідерства, розподілу ролей та норм регуляції поведінки під впливом внутрішніх та зовнішніх стресогенних факторів; її параметри включають: «лідерство», «контроль», «дисципліна», «правила та ролі у сім'ї».

Циркулярна модель постулює, що оптимальна функціональна ефективність сімейної системи є нелінійною функцією рівнів згуртованості та адаптації і прямо корелює з якістю комунікаційних процесів у сім'ї. Ідеальні (балансовані) рівні цих параметрів забезпечують стабільну інтеграцію між поколіннями, тоді як крайні значення (надмірно низькі або високі) асоціюються з дисфункціональними проявами: порушенням ролей, конфліктами, когнітивними та емоційними дезадаптаціями [25].

У межах міжпоколінної перспективи кожний параметр сімейного функціонування дискретизовано за чотирирівневою шкалою: надмірно низький, низький із тенденцією до помірного, помірний із тенденцією до високого та надмірно високий. Таким чином, рівні сімейної згуртованості класифікуються як: роз'єднаний, розділений, об'єднаний (зв'язаний) та заплутаний (зчеплений), а рівні адаптації — як ригідний, структурований, гнучкий та хаотичний. Така дискретизація дозволяє побудувати емпірично-структуровану карту міжпоколінних взаємодій і здійснити інтегровану оцінку якості сімейної системи, включно з потенціалом її стабілізації та здатністю до адаптивних трансформацій у динамічних соціально-культурних умовах.

Методика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-III), розроблена Д. Х. Олсоном, у межах міжпоколінних відносин функціонує як комплексний психодіагностичний інструмент, що забезпечує кількісно-якісне моделювання структурно-функціональної організації сімейної системи. В її теоретичній основі лежить концепція «циркулярної моделі» (circular model), яка інтегрує параметри сімейної згуртованості (cohesion) та адаптації (flexibility), а також додатково враховує якість сімейної комунікації, що дозволяє здійснювати багаторівневий аналіз функціональної цілісності міжпоколінних взаємодій [24].

В аспекті міжпоколінних відносин Д. Х. Олсон виділяє два класи функціональних параметрів: помірні (збалансовані) та крайні (екстремальні) рівні, що дозволяє диференціювати адаптивні та дезадаптивні моделі сімейної взаємодії. Для сімейної згуртованості помірними рівнями визначено «розділений» (separated) та «зв'язаний» (connected) типи, а для адаптації — «структурований» (structured) та «гнучкий» (flexible). Крайні значення згуртованості та адаптації характеризують ризик дисфункціональності сімейної системи, що проявляється у порушенні стабільності міжпоколінних взаємин та дезорганізації ролей і правил [29].

Комбінаційний підхід до аналізу цих параметрів дозволяє класифікувати 16 типів міжпоколінних сімейних систем: чотири типи є збалансованими на

обох осях, чотири — екстремальними за обома показниками, а решта вісім типів являють собою проміжні конфігурації, де один параметр екстремальний, а інший — збалансований. Ця типологізація дозволяє диференціювати системи за рівнем функціональної інтеграції, стабільності та комунікативної компетентності.

Згідно з теоретичною позицією Олсона, дисфункціональність сімейної системи міжпоколінних відносин корелює із крайніми значеннями згуртованості та адаптації: надмірно низькі або надмірно високі показники створюють умови для емоційних та поведінкових дисбалансів членів сім'ї. Наприклад, поєднання «розділеного» або «зв'язаного» рівня згуртованості із «структурованим» або «гнучким» рівнем адаптації формує збалансовані (функціональні) сімейні системи, що характеризуються оптимальною мікродинамікою міжпоколінних взаємодій. Водночас поєднання «роз'єданого» або «зчепленого» рівнів згуртованості із «ригідним» або «хаотичним» рівнем адаптації продукує незбалансовані (дисфункціональні) конфігурації, а змішані типи із крайніми значеннями лише одного параметра вважаються напівфункціональними [18].

Збалансовані типи сімейних систем демонструють більшу життєстійкість та адаптивність у межах життєвого циклу сім'ї, зокрема в кризові періоди, завдяки здатності модифікувати ступінь емоційної близькості та адаптивності відповідно до нормативних та ненормативних стресорів. Вони характеризуються високим рівнем комунікативної компетентності, емпатії, ефективного вирішення конфліктів та адекватної емоційної експресії. Незбалансовані системи демонструють фіксацію дисфункціональності та проблеми у міжпоколінних комунікаціях. Додатково слід враховувати вплив соціокультурних та етнічних норм, а також тип сім'ї походження батьків, які можуть модулювати тенденції повторення або протиставлення сімейного стилю взаємодії [25].

Методика FACES-III дозволяє здійснювати діагностику як суб'єктивного сприйняття сім'ї її членами, так і ідеального уявлення про

сімейну систему. Різниця між реальним та ідеальним сприйняттям відображає рівень задоволеності існуючою міжпоколінною системою та окреслює напрямки потенційних трансформацій її функціонування.

Важливо, що перед застосуванням методики створюється атмосфера довіри між дослідником та учасниками, кожен респондент отримує інструкцію та анкети. Під час заповнення респондентами анкети в груповому або індивідуальному форматі спостереження за взаємодією дає додаткові дані про патерни комунікацій та поведінкову динаміку, що дозволяє фахівцю отримати комплексну характеристику міжпоколінних взаємодій у межах конкретної сімейної системи.

У межах застосування стандартизованого психодіагностичного інструментарію «Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-III)» для комплексної оцінки міжпоколінних взаємин у сім'ї рекомендується дотримуватися принципу максимального збереження автономії відповіді респондентів. Надання будь-яких пояснень щодо смислового наповнення тверджень слід уникати, залишаючи процедуру інтерпретації та вибору оцінки за безпосередньо членами сімейної системи. У випадках групового опитування інформаційне роз'яснення щодо структури та алгоритму заповнення опитувальника має бути надане на початковому етапі, з метою стандартизації процедури та мінімізації можливого впливу дослідника на відповідь респондента.

Методика передбачає участь усіх членів сім'ї, включно з підлітками від 12 років. Для отримання найбільш комплексної картини міжпоколінних взаємодій оптимально залучати повний склад сімейної системи, що дозволяє відобразити багатовимірність перцептивного та емоційно-психологічного сприйняття функціонування родини.

Опитувальник включає 20 тверджень, кожне з яких підлягає дворазовому оцінюванню за п'ятибальною шкалою Лайкерта:

1 бал – майже ніколи;

2 бали – рідко;

3 бали – іноді;

4 бали – часто;

5 балів – майже завжди.

Перший цикл оцінювання спрямований на кількісне та якісне відображення фактичного стану міжпоколінних відносин, тоді як другий цикл фіксує ідеальний або нормативно-бажаний рівень функціонування сімейної системи, що дозволяє визначити дисонанс між реальною і бажаною структурою сімейної взаємодії.

Для обчислення інтегральних показників рівня сімейної згуртованості (cohesion) та адаптивності (flexibility) здійснюється підсумовування відповідей за непарними та парними твердженнями відповідно. Ці показники є детермінантами функціонального типу сімейної системи за циркулярною моделлю Д. Х. Олсона, де рівні згуртованості та адаптації класифікуються як:

- збалансовані (помірні) – розділений та пов'язаний рівні для згуртованості, структурований та гнучкий рівні для адаптації;
- екстремальні (крайні) – роз'єднаний або заплутаний рівень згуртованості, ригідний або хаотичний рівень адаптації;
- напівфункціональні (середньозбалансовані) – комбінації одного збалансованого та одного екстремального параметра.

Комбінація цих чотирьох рівнів згуртованості та адаптації дозволяє диференціювати 16 типів сімейних систем, серед яких чотири типи є збалансованими на обох параметрах, чотири – екстремальними, решта – середньозбалансованими. Для кожного типу сімейної системи можна визначити функціональний потенціал міжпоколінних взаємодій, де збалансовані типи характеризуються оптимальною мікродинамікою, гармонійною комунікацією, ефективною регуляцією конфліктів та високим рівнем адаптивності до стресових факторів. У протилежність цьому, екстремальні типи демонструють дисфункціональні патерни комунікації, низьку здатність до модифікації ролей і правил, а також високий ризик емоційно-поведінкових порушень членів сімейної системи.

Під час заповнення опитувальника створюється атмосфера довіри між дослідником і респондентами, що дозволяє отримати валідні дані щодо суб'єктивного сприйняття сімейних взаємодій. Інструктаж включає пояснення процедури подвійного оцінювання кожного твердження, перевірку розуміння інструкцій і забезпечення можливості уточнення запитань респондентів. У разі одночасного заповнення опитувальника кількома членами сім'ї спостереження за їх взаємодією надає додаткові дані для аналізу патернів комунікації та поведінкових реакцій у контексті міжпоколінних відносин.

Підсумковий аналіз включає підрахунок балів за непарними та парними твердженнями, що дозволяє визначити інтегральні показники рівня згуртованості та адаптивності, а також розбіжності між реальним та ідеальним функціонуванням сімейної системи. Розбіжність цих показників інтерпретується як індикатор суб'єктивного задоволення або дискомфорту членів сім'ї щодо існуючих міжпоколінних відносин, що є ключовим для подальшого корекційного втручання та психолого-педагогічного супроводу.

Таблиця 1.2

Ключ до шкали «Сімейна згуртованість»

Шкала	Номер тверджень у шкалі	Діагностичні параметри
Сімейна згуртованість	1,19,11	Емоційний зв'язок
	5,7	Сімейні кордони
	17	Прийняття рішень
	9	Час
	3	Друзі
	13,15	Інтереси та відпочинок

Діапазон можливих сумарних балів за шкалою «Сімейна згуртованість» становить 8–40. Інтерпретація отриманих результатів здійснюється таким чином:

- 8–15 балів – надзвичайно низький рівень згуртованості, що відповідає роз'єданому (disengaged) типу сімейної системи;
- 16–23 бали – рівень від низького до помірного, який класифікується як розділений (separated) тип сімейної системи;
- 24–31 бал – рівень від помірного до високого, що характеризує пов'язаний (connected) тип сімейної системи;
- 32–40 балів – надмірно високий рівень згуртованості, що відображає заплутаний (enmeshed) тип сімейної системи.

Таблиця 1.3

Ключ до шкали «Сімейна адаптація»

Шкала	Номер тверджень у шкалі	Діагностичні параметри
Сімейна адаптація	6,18	Лідерство
	2,12	Контроль
	4,10	Дисципліна
	8,16,20	Ролі
	14	Правила

Сумарний діапазон можливих балів за шкалою «Сімейна адаптація» коливається від 12 до 60. Інтерпретація отриманих результатів здійснюється за наступною класифікацією:

- 12–23 бали – надзвичайно низький рівень адаптивності, що характеризує ригідний (rigid) тип сімейної системи;
- 24–35 балів – рівень від низького до помірного, що відповідає структурованому (structured) типу сімейної системи;
- 36–47 балів – рівень від помірного до високого, що визначає гнучкий (flexible) тип сімейної системи;
- 48–60 балів – надмірно високий рівень адаптації, який класифікується як хаотичний (chaotic) тип сімейної системи.

Таким чином, типологічна характеристика сімейної системи в аспекті міжпоколінних відносин формується на основі комплексного аналізу двох інтегральних параметрів: сумарних оцінок за шкалою «Сімейна згуртованість» та шкалою «Сімейна адаптація», відповідно до стандартизованих норм, верифікованих на різних вибірках (див. табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Норми та середні показники методики «Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3)»

Основні параметри	Групи сімей					
	Зрілі подружні пари (прабатьки)		Сім'ї із дітьми		Молоді подружні пари (без дітей)	
	X	SD	X	SD	X	SD
Згуртованість	39,8	5,4	37,1	6,1	41,6	4,7
Адаптація	24,1	4,7	24,3	4,8	26,1	4,2
Рівні згуртованості						
	ранг	%	ранг	%	ранг	%
Роз'єднаний	10-34	16,3	10-31	18,6	10-36	14,9
Розділений	35-40	33,8	32-37	30,3	37-42	37,2
Пов'язаний	41-45	36,3	38-43	36,4	43-46	34,9
Зчеплений	46-50	13,6	44-50	14,7	47-50	13,0
Рівні адаптації						
	ранг	%	ранг	%	ранг	%
Ригідний	10-19	16,3	10-19	15,9	10-21	13,2
Структурний	20-24	38,3	20-24	37,3	22-26	38,8
Гнучкий	25-28	29,4	25-29	32,9	27-30	32,0
Хаотичний	29-50	16,0	30-50	13,9	31-50	16,0

Примітка: X – середні показники; SD – стандартні відхилення від середніх.

Використання методики «Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3)» у дослідженні міжпоколінних сімейних відносин дозволяє здійснити комплексну оцінку структурних і функціональних характеристик сімейної системи. Отримані результати можуть слугувати основою для психологічного консультування, корекційної роботи та психопрофілактики сімейних дисфункцій, включно з оцінкою ризикованих груп, формулюванням

гіпотез та визначенням стратегій подальшого втручання. Методика дозволяє кількісно і якісно оцінити рівні згуртованості та сімейної адаптації (гнучкості), що в сукупності визначають тип функціонування системи та її здатність до адаптації в умовах стресогенних факторів і кризових ситуацій життєвого циклу сім'ї.

Особливу увагу приділяють ідентифікації групи ризику, яка, за теоретичними положеннями Д. Х. Олсона, включає сім'ї з ригідною або хаотичною структурою. Ригідна структура характеризується обмеженою здатністю до модифікації ролей, правил та взаємодій у відповідь на змінні життєві умови та стреси, що утруднює виконання завдань розвитку на нових етапах життєвого циклу сім'ї. Хаотична та незбалансована структура свідчить про кризовий стан сімейної системи (наприклад, через народження дитини, розлучення, зміну місця проживання, втрату джерела доходу або інші ненормативні стресори) та потребує часу для стабілізації; тривале збереження хаотичного функціонування призводить до затримки адаптаційних процесів та загострення дисфункційних проявів.

Інтерпретація результатів FACES-3 передбачає співставлення реального функціонування сімейної системи та ідеального сприйняття, що дозволяє оцінити ступінь задоволеності міжпоколінними відносинами та визначити напрямок можливих змін. Дисонанс між реальним і бажаним станом функціонування системи виступає індикатором невідповідності структури та потреб сім'ї, а також може використовуватися як методологічна основа для планування психокорекційного втручання. Обговорення результатів з членами сім'ї сприяє активації мотиваційного ресурсу, підвищенню готовності до участі в психотерапевтичних заходах, групових тренінгах та індивідуальній роботі, а також сприяє колективній відповідальності за результати втручання.

З метою доповнення кількісного оцінювання міжпоколінних відносин застосовується проєктивна методика «Проводи», яка дозволяє виявити емоційні і поведінкові патерни, пов'язані з агресивністю, руйнівністю, почуттям провини та самобичування. Методика може використовуватися для

всіх категорій членів сім'ї – дітей, батьків та прабатьків – та дозволяє інтегрувати результати у загальну модель сімейної динаміки. Інструкція для учасників звучить так:

«Зараз я розповім вам коротку історію під назвою «Проводи». Прислухайте їй уважно. Наприкінці буде поставлене запитання, на яке необхідно дати першу думку, що спадає на думку. Правильних чи неправильних відповідей немає».

Методологічно значущим є поєднання FACES-3 та «Проводів», оскільки перша методика забезпечує структурно-функціональний профіль сімейної системи (згуртованість, адаптація, баланс або дисбаланс), а друга дозволяє зафіксувати емоційно-вольові та поведінкові особливості, що лежать в основі дисфункціональних патернів. Такий підхід дозволяє проводити мультиаспектну діагностику міжпоколінних відносин, визначати типологію сімейної системи, виявляти критичні точки втручання та обґрунтовувати корекційні стратегії з урахуванням психосоціального та культурно-історичного контексту сім'ї.

Таким чином, інтеграція кількісної оцінки FACES-3 та проєктивного аналізу «Проводів» забезпечує системний методологічний підхід до вивчення міжпоколінних відносин, що дозволяє не лише оцінити поточний стан сімейної системи, але й спрогнозувати ефективність психологічного втручання, оцінити динаміку змін, а також розробити науково обґрунтовані рекомендації для психокорекційної та психопрофілактичної роботи з сім'ями різного типу структури та адаптаційного потенціалу.

Сюжетна конструкція проєктивної вправи «Проводи» формулюється таким чином: «Одного разу всі члени родинної системи — батьки, дідусь і бабуся, тітка та дядько, а також діти — прибули на залізничну станцію. Один із членів сім'ї сів у потяг і від'їхав на значну відстань, можливо, назавжди. Визначте, хто це був».

Даний текст історії розроблено з метою активізації процесів проєкції особистісних установок і емоційних переживань учасників сімейної системи.

Відповідь респондента дозволяє психологу отримати емпіричні дані щодо:

1. Ставлення до сімейних зв'язків і міжпоколінних взаємин, що проявляється у виборі конкретного персонажа історії.
2. Індивідуальної перцепції втрат та розлук, а також пов'язаних із ними емоційних і когнітивних реакцій.
3. Механізмів захисту та суб'єктивних оцінок конфліктних або кризових ситуацій у родині, зокрема перенос особистісних установок на сімейну структуру.

Методологічно підкреслюється, що ця проєктивна техніка забезпечує:

- Діагностичну валідність, оскільки відповіді респондента відображають його внутрішній досвід взаємодії у сімейній системі;
- Множинність інтерпретаційних рівнів, що дозволяє аналізувати як індивідуальні психоемоційні особливості, так і структурні властивості міжпоколінних відносин;
- Виявлення суб'єктивного сприйняття сімейних ролей, агресивності, почуття провини та емоційної дистанції між поколіннями.

Використання історії у дослідженні передбачає: попереднє ознайомлення респондента з інструкцією, підкреслення відсутності «правильних» чи «неправильних» відповідей, а також спостереження за реакціями під час розповіді, що може надати додаткову інформацію про невербальні прояви емоцій та поведінкові патерни.

Таким чином, сюжетна структура «Проводи» функціонує як методологічний інструмент для системного аналізу психодинаміки сімейних міжпоколінних відносин, поєднуючи психодіагностичний та корекційний потенціал дослідження.

Відповіді, що найбільш часто зустрічаються, представлені в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Інтерпретація проєктивної методики «Проводи»

Просоціальна поведінка		Ворожа поведінка	
Варіанти висловлювань	До якої категорії просоціальної поведінки належать варіанти висловлювань	Варіанти висловлювань	До якої категорії ворожої поведінки відносяться
«Не знаю»; «Хтось із них»; «Невідомо хто»; «Ніхто»; «Людина, яка не є членом сім'ї»; «Людина, яка була дуже хвора»; «Тварина»	Категорії не виділяються	«Хлопчик (дівчинка)»; «молодша (старша) дитина»; «Я».	Агресія до сиблінгу; аутоагресія. Висновок робиться на зіставленні відповідей та старшинства дітей. Стать може бути змінена.

У процесі аналізу відповідей учасників дослідження, що стосуються сімейної структури та міжпоколінних взаємин, критично важливо враховувати реальний склад сім'ї, тобто з ким дитина фактично проживає, які родичі здійснюють регулярні візити, а також достовірні поїздки на залізничному транспорті. Для систематизації даних застосовується категоризація згадуваних осіб: згадки про батька, дядька, тітку, дідуся, бабусю та віддалених родичів класифікуються як прояви просоціальної орієнтації, що відображає позитивну соціалізацію та підтримку сімейних ролей. Натомість згадки про інших дітей інтерпретуються як прояви ворожих або антисоціальних тенденцій, що можуть свідчити про конфліктність або емоційну дистанцію в межах сімейної системи.

Для підвищення наукової валідності аналізу відповіді кодуються за дискретними категоріями, а їх частотний розподіл піддається кількісному

аналізу, що дозволяє не лише виявляти тенденції просоціальної та антисоціальної орієнтації, а й оцінювати ступінь її вираженості у межах окремих сімейних систем. Такий підхід забезпечує інтеграцію якісних та кількісних даних, дозволяючи отримати більш комплексну та надійну характеристику психологічних особливостей міжпоколінних взаємин.

Крім того, у разі групового опитування рекомендовано попередньо надавати учасникам уніфіковані інструкції, уникаючи подальших пояснень під час заповнення анкет, щоб мінімізувати вплив зовнішніх факторів на відповіді та забезпечити високу стандартизованість процедури збору даних.

Висновки до другого розділу

1. У результаті теоретичного та емпіричного аналізу психологічних особливостей міжпоколінних відносин у сім'ї встановлено, що їх структура та функціонування можуть бути описані через два ключові параметри: сімейну згуртованість та сімейну адаптацію (гнучкість). Ці параметри дозволяють класифікувати сімейні системи на збалансовані, дисфункціональні та проміжні типи, що відображає рівень оптимальності комунікації та здатності сім'ї до конструктивного реагування на стресові та кризові ситуації.
2. Впровадження стандартизованих психодіагностичних методик, зокрема «Шкали сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3)», дозволяє кількісно оцінити функціонування міжпоколінних відносин у різних родинних структурах, виділити групи сімей із високим ризиком дисфункцій, а також визначити специфіку взаємодії між членами сім'ї у реальному та ідеальному варіантах сімейного функціонування.
3. Проективна методика «Проводи» показала ефективність у виявленні внутрішньосімейних емоційних установок, таких як агресивність, почуття провини, самокритичність та індивідуальні стратегії емоційного реагування. Використання цієї методики дозволяє ідентифікувати

приховані конфліктні або проблемні патерни взаємодії між поколіннями та визначити напрямки психокорекційного втручання.

4. Аналіз результатів дослідження підтвердив, що збалансовані типи сімейних систем демонструють високий рівень ефективності комунікації, адаптивності до змін та кризових впливів, що забезпечує гармонійний розвиток членів родини та позитивний психосоціальний клімат у сім'ї. Натомість екстремальні або дисфункціональні типи характеризуються низькою здатністю до адаптації, проблемами у взаємодії, підвищеною тривожністю та ризиком розвитку конфліктних ситуацій.
5. Встановлено, що психологічна інтерпретація та обговорення результатів із членами сім'ї підвищує мотивацію до участі у психокорекційних та тренінгових програмах, сприяє усвідомленню індивідуальної та колективної відповідальності за сімейні взаємини, а також дозволяє оцінити ефективність психопрофілактичних і психокорекційних втручань.
6. Комплексне застосування теоретичних, емпіричних та статистичних методів дозволяє не лише описати поточний стан міжпоколінних відносин, а й розробити науково обґрунтовані методичні рекомендації щодо вдосконалення сімейної взаємодії, підвищення адаптивності родини та запобігання дисфункціональних патернів у міжпоколінних відносинах.

Таким чином, другий розділ дослідження доводить, що застосування комплексного методологічного підходу, який поєднує стандартизовані психодіагностичні інструменти, проєктивні методики та системний аналіз сімейних структур, є ефективним для виявлення психологічних особливостей міжпоколінних відносин та визначення напрямів практичного психологічного втручання.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖПОКОЛІННИХ ВІДНОСИН В СІМ'Ї

3.1. Психологічні особливості відносин в сім'ї між різними поколіннями

Дослідження психологічних особливостей відносин в сім'ї між різними поколіннями розпочалося з використання опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3)».

Таблиця 2.1

Результати анкетування за шкалою «Сімейна згуртованість»

Діапазон набраних балів	Рівень згуртованості	Тип сімейної системи	Кількість сімей	Питома вага у вибірці, %
8-15	вкрай низький	роз'єднаний (disengaged)	2	6,9
16-23	від низького до помірного	розділений (separated)	11	36,9
24-31	від помірного до високого	пов'язаний (connected)	17	56,2

32-40	надмірно високий	заплутаний (enmeshed)	0	0,0
Разом	-	-	30	100

У таблиці 2.1 подано узагальнені результати анкетування сімей за шкалою «Сімейна згуртованість», яка дає змогу оцінити ступінь емоційної близькості між членами родини, характер їхньої взаємодії, рівень підтримки та залученості у сімейні стосунки. Залежно від кількості набраних балів визначено чотири рівні сімейної згуртованості, кожен із яких відповідає певному типу сімейної системи: роз'єднаному, розділеному, пов'язаному та заплутаному.

Аналіз даних свідчить, що найбільша частка обстежених сімей (17 сімей, що становить 56,2 % вибірки) належить до типу пов'язаних (connected) сімей із рівнем згуртованості від помірного до високого (24–31 бал).

Значно менша, але також суттєва кількість сімей (11 сімей, або 36,9 %) характеризується розділеним (separated) типом сімейної системи, що відповідає рівню згуртованості від низького до помірного (16–23 бали).

Натомість роз'єднаний (disengaged) тип сімей із вкрай низьким рівнем згуртованості (8–15 балів) виявлено лише у 2 сім'ях, що становить 6,9 % вибірки.

Важливо підкреслити, що у досліджуваній вибірці не зафіксовано жодної сім'ї із заплутаним (enmeshed) типом, для якого характерний надмірно високий рівень згуртованості (32–40 балів).

Отримані результати свідчать про загалом сприятливу структуру сімейної згуртованості у досліджуваній вибірці. Домінування пов'язаного типу сімейної системи є показником оптимального балансу між емоційною близькістю та автономією членів родини. У таких сім'ях, як правило, підтримується теплий емоційний контакт, взаємна підтримка та співпраця, водночас зберігається право кожного члена сім'ї на особистий простір і

самостійність. Саме цей тип згуртованості вважається найбільш адаптивним і функціональним з позицій системного та сімейно-психологічного підходів.

Наявність значної частки сімей із розділеним типом згуртованості може свідчити про помірну емоційну дистанцію між членами родини. Такі сім'ї характеризуються певною автономністю, меншою інтенсивністю емоційних зв'язків і обмеженою залученістю у спільну діяльність. Хоча цей тип не є патологічним, за певних умов він може ускладнювати формування почуття психологічної безпеки, особливо у дітей та підлітків, які потребують стабільної емоційної підтримки з боку батьків.

Незначна кількість роз'єднаних сімей свідчить про низьку поширеність вираженої емоційної відчуженості у вибірці. Для таких сімей характерна слабка взаємозалежність, дефіцит емоційної підтримки та мінімальний рівень залученості у життя один одного, що потенційно може виступати чинником ризику для психоемоційного розвитку членів родини та формування дезадаптивних моделей міжособистісних стосунків.

Особливої уваги заслуговує той факт, що у вибірці відсутні сім'ї із заплутаним типом згуртованості, для якого характерні надмірна емоційна близькість, розмитість особистісних меж і гіперзалученість у життя один одного. Це може свідчити про відносну психологічну зрілість сімейної системи, а також про відсутність крайніх форм симбіотичних стосунків, які часто ускладнюють процеси індивідуалізації та автономізації членів сім'ї.

Загалом результати анкетування за шкалою «Сімейна згуртованість» демонструють, що більшість досліджуваних сімей функціонують у межах адаптивних моделей сімейної взаємодії, де домінує помірний або оптимально високий рівень згуртованості. Отримані дані створюють підґрунтя для подальшого аналізу зв'язку сімейної згуртованості з іншими психологічними показниками та можуть бути використані для розробки психопрофілактичних і корекційних програм, спрямованих на гармонізацію сімейних стосунків.

Результати анкетування за шкалою «Сімейна адаптація»

Діапазон набраних балів	Рівень адаптації	Тип сімейної системи	Кількість сімей	Питома вага у вибірці, %
12-23	дуже низький	ригідний (rigid)	15	50,0
24-35	від низького до помірного	структурований (structured)	10	33,5
36-47	від помірного до високого	гнучкий (flexible)	4	13,0
48-60	надмірно високий	хаотичний (chaotic)	1	3,5
Разом	-	-	30	100,0

У таблиці 2.2 відображено результати анкетування за шкалою «Сімейна адаптація», яка спрямована на оцінювання здатності сімейної системи змінювати правила, ролі, структуру влади та способи взаємодії у відповідь на внутрішні й зовнішні виклики. Залежно від кількості набраних балів виокремлено чотири рівні сімейної адаптації, що відповідають певним типам сімейної системи: ригідному, структурованому, гнучкому та хаотичному.

Аналіз кількісних показників свідчить, що половина досліджуваних сімей (15 сімей, або 50,0 % вибірки) характеризується дуже низьким рівнем адаптації, що відповідає ригідному типу сімейної системи (12–23 бали). Досить значна частка сімей — 10 сімей (33,5 %) — має рівень адаптації від низького до помірного, що відповідає структурованому типу (24–35 балів).

Значно менше сімей продемонстрували від помірного до високого рівень адаптації: 4 сім'ї (13,0 %) належать до гнучкого типу (36–47 балів).

Лише 1 сім'я (3,5 %) у вибірці характеризується надмірно високим рівнем адаптації, що відповідає хаотичному типу сімейної системи (48–60 балів).

Отримані дані свідчать про те, що у досліджуваній вибірці переважають сім'ї з низьким адаптаційним потенціалом, що проявляється домінуванням ригідного та структурованого типів сімейної системи. Сукупно ці два типи охоплюють 83,5 % вибірки, що вказує на тенденцію до збереження стабільних, малозмінних моделей сімейної взаємодії.

Ригідний тип сімейної системи, який виявлено у половини обстежених сімей, характеризується жорстко фіксованими ролями, негнучкою ієрархією влади, стабільними, але малопристосовуваними правилами та обмеженими можливостями для перебудови сімейної структури. У таких сім'ях зміни, пов'язані з віковими кризами, соціальними викликами або стресовими подіями, можуть супроводжуватися підвищеним напруженням, конфліктністю або опором нововведенням. З психологічної точки зору це може ускладнювати процеси розвитку автономії, адаптації до змін та ефективного подолання кризових ситуацій.

Структурований тип сімейної системи, який посідає друге місце за поширеністю, характеризується відносною стабільністю, чіткістю ролей і правил, але водночас допускає обмежену гнучкість у разі необхідності. Такий рівень адаптації можна розглядати як умовно нормативний, оскільки він забезпечує передбачуваність і організованість сімейного життя, проте за умов інтенсивних або тривалих змін може виявитися недостатнім для ефективної перебудови сімейної системи.

Натомість гнучкий тип сімейної системи, що вважається найбільш адаптивним у межах циркумплексної моделі Д. Олсона, представлений у вибірці незначною кількістю сімей. Саме такі сім'ї здатні оперативно змінювати ролі, правила та способи взаємодії, зберігаючи водночас внутрішню стабільність і психологічну рівновагу. Невисока частка гнучких сімей може свідчити про обмежений ресурс адаптації в більшості досліджуваних родин.

Окремої уваги заслуговує мінімальна представленість хаотичного типу сімейної системи. Надмірно високий рівень адаптації, властивий цьому типу,

зазвичай супроводжується нестабільністю ролей, нечіткістю меж і відсутністю узгоджених правил. Те, що лише одна сім'я належить до цього типу, може розглядатися як позитивна характеристика вибірки, оскільки крайні прояви дезорганізації сімейної структури трапляються рідко.

Таким чином, результати анкетування за шкалою «Сімейна адаптація» засвідчують, що більшість досліджуваних сімей функціонують у межах низько- та помірноадаптивних моделей, з переважанням ригідного та структурованого типів сімейної системи. Це вказує на обмежену готовність сімей до гнучкої перебудови у відповідь на зміни та підкреслює доцільність психологічних інтервенцій, спрямованих на розвиток адаптивності, гнучкості ролей і конструктивних стратегій сімейної взаємодії.

Узагальнення результатів анкетування за шкалами «Сімейна згуртованість» і «Сімейна адаптація» дає змогу комплексно оцінити функціонування сімейної системи з позицій циркумплексної моделі Д. Олсона, яка розглядає ці два параметри як ключові виміри сімейного благополуччя та адаптивності.

Отримані дані свідчать, що за показником сімейної згуртованості більшість досліджуваних сімей характеризуються помірним або помірно високим рівнем емоційної близькості. Домінування пов'язаного типу сімейної системи вказує на наявність у родинах достатнього рівня взаємної підтримки, емоційної залученості та співпраці між членами сім'ї при збереженні відносної автономії. Водночас значна частка розділених сімей свідчить про певну емоційну дистанцію, яка, хоча й не має виражено дезадаптивного характеру, може знижувати рівень психологічної підтримки у складних життєвих ситуаціях.

На відміну від відносно сприятливої картини сімейної згуртованості, результати за шкалою сімейної адаптації демонструють переважання низького адаптаційного потенціалу сімейної системи. Більшість сімей належать до ригідного або структурованого типів, що вказує на обмежену гнучкість ролей,

правил та ієрархічних відносин. Така диспропорція між достатнім рівнем емоційної близькості та низькою здатністю до перебудови сімейної структури свідчить про наявність функціональної асиметрії у сімейному функціонуванні.

У межах циркумплексної моделі сім'ї з оптимальним функціонуванням характеризуються поєднанням помірної або високої згуртованості з помірною або високою адаптацією. Проте результати дослідження показують, що значна частина обстежених сімей поєднує емоційну близькість із негнучкими моделями регуляції взаємин. Це може проявлятися у схильності підтримувати стабільні емоційні зв'язки за рахунок збереження жорстких правил і традицій, що знижує здатність родини ефективно реагувати на вікові, соціальні чи кризові зміни.

Водночас відсутність у вибірці сімей із надмірно високою згуртованістю та мінімальна представленість хаотичного типу адаптації дозволяють говорити про відсутність крайніх дезадаптивних форм сімейного функціонування. Це свідчить про відносну структурну стабільність сімейних систем, хоча й за рахунок обмеженої гнучкості.

Таким чином, інтегрований аналіз двох параметрів показує, що досліджувані сім'ї загалом характеризуються емоційною збереженістю, але водночас недостатньою адаптивністю. Така комбінація може забезпечувати короткострокову стабільність сімейних стосунків, однак у довгостроковій перспективі підвищує ризик напруження у періоди значущих змін і криз.

Отримані результати підкреслюють доцільність психопрофілактичної та корекційної роботи, спрямованої не лише на підтримку емоційної згуртованості, а й на розвиток гнучкості сімейних ролей, правил і стратегій взаємодії.

Таблиця 2.3

Результати анкетування за параметрами шкали «Сімейна згуртованість»

Діагностичні параметри	Кількість сімей, що набрали діапазон балів	Розподіл вибірки
------------------------	--	------------------

	низький	помірний	високий	низький	помірний	високий
Емоційний зв'язок	14	11	5	46,7	36,7	16,7
Сімейні кордони	17	13	0	56,7	43,3	0,0
Прийняття рішень	11	12	7	36,7	40,0	23,3
Час	13	11	6	43,3	36,7	20,0
Друзі	5	15	5	16,7	50,0	16,7
Інтереси та відпочинок	11	15	4	36,7	50,0	13,3

У таблиці 2.3 представлено результати анкетування за окремими діагностичними параметрами шкали «Сімейна згуртованість», які відображають різні аспекти емоційної близькості та взаємодії членів сім'ї. Аналіз здійснювався за трьома рівнями прояву кожного параметра — низьким, помірним і високим, із зазначенням кількості сімей та їх питомої ваги у вибірці.

Загалом дані таблиці демонструють неоднорідність проявів сімейної згуртованості залежно від конкретного параметра. Для більшості показників характерним є домінування низького або помірнього рівня, тоді як високий рівень згуртованості фіксується лише за окремими аспектами та у відносно невеликій кількості сімей.

Емоційний зв'язок між членами сім'ї у майже половини вибірки (46,7 %) перебуває на низькому рівні, що свідчить про недостатню емоційну близькість, обмежене вираження почуттів та знижену потребу у взаємній підтримці. Водночас у 36,7 % сімей зафіксовано помірний рівень емоційного зв'язку, який можна розглядати як умовно нормативний, а лише у 16,7 % сімей — високий рівень, що характеризується емоційною відкритістю, довірою та відчуттям психологічної близькості між членами родини. Такий розподіл свідчить про тенденцію до емоційної стриманості у значної частини сімей.

За параметром сімейних кордонів переважає низький рівень (56,7 %), що може вказувати на нечіткість меж між членами сім'ї або між сім'єю та зовнішнім соціальним оточенням. Помірний рівень кордонів спостерігається у 43,3 % сімей, тоді як високий рівень не зафіксований у жодному випадку. Відсутність високого рівня сформованості сімейних кордонів може свідчити про труднощі у забезпеченні оптимального балансу між відкритістю та захищеністю сімейної системи.

Показник прийняття рішень має відносно більш збалансований розподіл: низький рівень виявлено у 36,7 % сімей, помірний — у 40,0 %, високий — у 23,3 %. Це свідчить про те, що майже чверть сімей демонструють достатньо високий рівень спільності та узгодженості у процесі ухвалення важливих рішень, тоді як у решті родин цей процес або надмірно централізований, або недостатньо скоординований.

Аналіз параметра спільного проведення часу показує, що низький рівень зафіксовано у 43,3 % сімей, що може свідчити про дефіцит регулярної спільної діяльності та обмежену кількість сімейних ритуалів. Помірний рівень характерний для 36,7 % сімей, а високий — для 20,0 %, що вказує на наявність певного потенціалу для розвитку згуртованості через організацію спільного дозвілля.

Що стосується параметра дружніх контактів, то для половини вибірки (50,0 %) характерний помірний рівень, який відображає відносно збалансоване поєднання сімейних і позасімейних стосунків. Низький та високий рівні представлені однаковою мірою (по 16,7 %), що свідчить про відсутність крайніх тенденцій до соціальної ізоляції або, навпаки, надмірної орієнтації на зовнішнє оточення.

Подібна картина спостерігається і за параметром інтересів та відпочинку: у половини сімей (50,0 %) зафіксовано помірний рівень, що вказує на часткову спільність інтересів і форм дозвілля. Водночас у 36,7 % сімей цей показник є низьким, що може свідчити про індивідуалізований характер відпочинку, тоді як високий рівень виявлено лише у 13,3 % сімей.

Отримані результати свідчать, що сімейна згуртованість у досліджуваній вибірці має фрагментарний характер: окремі компоненти (прийняття рішень, соціальні контакти, інтереси та дозвілля) перебувають переважно на помірному рівні, тоді як базові емоційні параметри — емоційний зв'язок і чіткість сімейних кордонів — частіше характеризуються низьким рівнем сформованості. Це дозволяє говорити про наявність структурної незбалансованості сімейної згуртованості, за якої зовнішні та функціональні аспекти взаємодії розвинені краще, ніж глибинні емоційні зв'язки.

Такі результати доповнюють загальну картину, отриману за інтегральними показниками сімейної згуртованості, та вказують на необхідність психологічної роботи, спрямованої на розвиток емоційної близькості, формування чітких і гнучких сімейних кордонів, а також посилення спільної діяльності як ресурсу зміцнення сімейної системи.

Комплексний аналіз результатів анкетування за шкалами «Сімейна згуртованість» і «Сімейна адаптація», а також за окремими структурними параметрами сімейної згуртованості, дозволяє отримати цілісне уявлення про функціонування сімейної системи в досліджуваній вибірці.

Зіставлення інтегральних показників сімейної згуртованості (табл. 2.1) із даними параметричного аналізу (табл. 2.3) свідчить про те, що переважання пов'язаного типу сімейної системи не означає однакової сформованості всіх компонентів емоційної близькості. Хоча більшість сімей продемонстрували помірний або помірно високий загальний рівень згуртованості, детальний аналіз виявляє нерівномірний розвиток її окремих складових. Зокрема, такі базові параметри, як емоційний зв'язок і чіткість сімейних кордонів, у значної частини вибірки перебувають на низькому рівні, що свідчить про приховані труднощі у глибинних емоційних процесах сімейної взаємодії.

Параметр сімейних кордонів, для якого не зафіксовано жодного випадку високого рівня, узгоджується з відсутністю у вибірці заплутаного типу сімейної системи (табл. 2.1), але водночас вказує на протилежну тенденцію — недостатню сформованість і захисну функцію кордонів. Це може пояснювати,

чому навіть за наявності помірної згуртованості сімейна система не завжди здатна забезпечити стабільну емоційну підтримку.

Аналіз показників прийняття рішень, спільного часу, інтересів і відпочинку демонструє переважно помірний рівень їх розвитку, що корелює з домінуванням пов'язаного та розділеного типів сімейної згуртованості. Такі результати свідчать про відносну функціональність організаційних аспектів сімейного життя за умов обмеженої емоційної інтеграції.

Дані щодо дружніх контактів ілюструють збалансованість між сімейними та позасімейними взаєминами, що відповідає помірному рівню згуртованості та підтверджує відсутність крайніх форм соціальної ізоляції або симбіотичної залежності.

У поєднанні з результатами шкали «Сімейна адаптація» (табл. 2.2) виявлена структура сімейної згуртованості набуває додаткового пояснення.

Переважання ригідного та структурованого типів сімейної системи свідчить про обмежену гнучкість ролей і правил, що може стримувати розвиток глибшої емоційної взаємодії. У таких умовах сімейна система здатна підтримувати відносну стабільність і організованість, однак має знижений потенціал для перебудови у відповідь на зміни, що негативно позначається на емоційній відкритості та чіткості кордонів.

Таким чином, інтегрований аналіз трьох таблиць дозволяє дійти висновку, що досліджувані сім'ї загалом характеризуються помірною згуртованістю за умов низької або помірної адаптації. Це поєднання зумовлює збереження функціональної стабільності сімейної системи, але водночас створює передумови для накопичення внутрішнього напруження у ситуаціях життєвих змін. Нерівномірний розвиток структурних компонентів згуртованості свідчить про наявність внутрішніх резервів і водночас вразливих зон сімейного функціонування.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що досліджувані сім'ї не демонструють крайніх дезадаптивних форм функціонування, проте характеризуються асиметрією між емоційною близькістю та здатністю до

гнучкої перебудови. Це актуалізує потребу у психологічних інтервенціях, спрямованих на розвиток емоційного зв'язку, формування чітких і водночас гнучких сімейних кордонів, а також підвищення адаптаційного потенціалу сімейної системи загалом.

Далі проаналізуємо отримані дані за діагностичними параметрами шкали «Сімейна адаптація» (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Отримані дані за діагностичними параметрами шкали «Сімейна адаптація»

Діагностичні параметри	Кількість сімей, що набрали діапазон балів			Розподіл вибірки		
	низький	помірний	високий	низький	помірний	високий
Лідерство	11	11	8	36,7	36,7	26,7
Контроль	17	10	3	56,7	33,3	10,0
Дисципліна	18	12	0	60,0	40,0	0,0
Ролі	10	10	10	33,3	33,3	33,3
Правила	17	11	2	56,7	36,7	6,7

У таблиці 2.4 представлено результати анкетування за діагностичними параметрами шкали «Сімейна адаптація», які відображають особливості регуляції сімейної системи, зокрема розподіл влади, ступінь контролю, характер дисциплінарних практик, рольову структуру та систему правил. Аналіз здійснювався за трьома рівнями вираженості кожного параметра — низьким, помірним і високим, із зазначенням кількості сімей та їх питомої ваги у вибірці.

Загалом результати свідчать про переважання низького та помірного рівнів розвитку більшості параметрів сімейної адаптації, що узгоджується з інтегральними показниками адаптації сімейної системи, зафіксованими у попередньому аналізі.

Лідерство у сімейній системі має відносно збалансований розподіл: низький і помірний рівні зафіксовано у 36,7 % сімей кожен, тоді як високий рівень — у 26,7 % вибірки. Це свідчить про наявність у частини родин чітко визначеного, але не домінантного лідерства, здатного забезпечувати координацію сімейної взаємодії. Водночас значна частка сімей із низьким рівнем лідерства може вказувати на розмитість відповідальності або труднощі у прийнятті рішень, що знижує адаптаційний потенціал сімейної системи.

Показник контролю характеризується домінуванням низького рівня (56,7 %), що може свідчити про недостатню регуляцію поведінки членів сім'ї або слабку узгодженість вимог і очікувань. Помірний рівень контролю притаманний третині сімей (33,3 %), тоді як високий рівень зафіксовано лише у 10,0 % випадків. Такий розподіл вказує на обмежену здатність сімейної системи підтримувати баланс між свободою та відповідальністю.

За параметром дисципліни ситуація є ще більш вираженою: 60,0 % сімей мають низький рівень, 40,0 % — помірний, і жодна сім'я не продемонструвала високого рівня дисципліни. Відсутність високих показників дисциплінарної регуляції може бути ознакою недостатньо сформованої системи вимог і санкцій, що ускладнює стабільність і передбачуваність сімейної взаємодії, особливо у виховному контексті.

Показник рольової структури має рівномірний розподіл: по 33,3 % сімей перебувають на низькому, помірному та високому рівнях. Така картина свідчить про значну варіативність рольових моделей у досліджуваній вибірці. Частина сімей характеризується чітким і гнучким розподілом ролей, тоді як в інших ролинах ролі або недостатньо визначені, або надмірно жорстко закріплені, що може знижувати адаптивність системи.

Аналіз параметра правил показує, що у більш ніж половини сімей (56,7 %) зафіксовано низький рівень їх сформованості. Помірний рівень характерний для 36,7 % сімей, тоді як високий рівень трапляється лише у 6,7 % випадків. Це свідчить про домінування неформальних, нестійких або

ситуативних правил, що зменшує здатність сімейної системи ефективно реагувати на зміни та підтримувати внутрішній порядок.

Отримані результати свідчать про те, що структурні компоненти сімейної адаптації у досліджуваній вибірці сформовані нерівномірно та загалом на недостатньому рівні. Найбільш проблемними виявилися параметри контролю, дисципліни та системи правил, тоді як лідерство і рольова структура демонструють відносно більшу варіативність і потенціал для розвитку.

Такі особливості підтверджують результати інтегрального аналізу сімейної адаптації, згідно з якими більшість сімей належать до ригідного або структурованого типів. Обмежена гнучкість регулятивних механізмів у поєднанні з недостатньо сформованими правилами й дисципліною знижує здатність сімейної системи адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні зміни.

Отже, результати аналізу діагностичних параметрів шкали «Сімейна адаптація» вказують на необхідність психологічної роботи, спрямованої на розвиток збалансованого лідерства, формування чітких і гнучких правил, а також оптимізацію системи контролю й дисципліни як ключових умов підвищення адаптивності сімейної системи.

Комплексний аналіз результатів анкетування за шкалами «Сімейна згуртованість» і «Сімейна адаптація», а також за їх структурними діагностичними параметрами, дозволяє сформулювати цілісне уявлення про особливості функціонування сімейної системи в досліджуваній вибірці.

Інтегральні показники сімейної згуртованості (табл. 2.1) свідчать про переважання помірного та помірно високого рівнів емоційної близькості, що відповідає пов'язаному та розділеному типам сімейної системи. Це вказує на загальну збереженість сімейних зв'язків, наявність взаємної підтримки та відсутність крайніх форм емоційного відчуження або надмірної симбіотичності. Водночас детальний аналіз структурних параметрів згуртованості (табл. 2.3) виявив нерівномірність розвитку її складових. Базові

емоційні компоненти — емоційний зв'язок і чіткість сімейних кордонів — у значної частини сімей перебувають на низькому рівні, що свідчить про приховані труднощі у глибинній емоційній взаємодії. Натомість функціональні аспекти згуртованості, зокрема прийняття рішень, організація спільного часу, інтереси та дозвілля, частіше характеризуються помірним рівнем розвитку, забезпечуючи відносну стабільність повсякденного сімейного життя.

Результати за шкалою «Сімейна адаптація» (табл. 2.2) доповнюють отриману картину, демонструючи переважання низького та помірного рівнів адаптації, що відповідає ригідному та структурованому типам сімейної системи. Це свідчить про обмежену гнучкість ролей, правил і владних відносин, а також про знижену здатність сімейної системи ефективно перебудовуватися у відповідь на внутрішні та зовнішні зміни. Аналіз структурних параметрів адаптації (табл. 2.4) підтверджує цю тенденцію: більшість сімей характеризуються низьким рівнем контролю, дисципліни та сформованості правил, тоді як лідерство і рольова структура демонструють значну варіативність і нерівномірність.

Поєднання помірної згуртованості з низькою або помірною адаптацією вказує на функціональну асиметрію сімейної системи. За умов відносної емоційної збереженості сім'ї спираються на стабільні, але малогнучкі моделі регуляції взаємин. Така конфігурація може забезпечувати короткострокову стабільність, однак у довгостроковій перспективі підвищує ризик напруження та дезадаптації у періоди кризових або вікових змін.

Водночас відсутність у вибірці крайніх дезадаптивних типів сімейної системи — заплутаного за показником згуртованості та хаотичного за показником адаптації — свідчить про відносну структурну стабільність і збережений ресурс сімейного функціонування. Це дозволяє розглядати виявлені труднощі не як патологічні, а як такі, що мають корекційно-розвивальний потенціал.

Таким чином, результати інтегрованого аналізу таблиць 2.1–2.4 засвідчують, що досліджувані сім'ї загалом функціонують у межах нормативних або умовно нормативних моделей, однак характеризуються дисбалансом між емоційною близькістю та адаптаційною гнучкістю. Отримані дані обґрунтовують доцільність психологічних інтервенцій, спрямованих на поглиблення емоційного зв'язку, формування чітких і водночас гнучких сімейних кордонів, оптимізацію системи правил і ролей, а також підвищення загального адаптаційного потенціалу сімейної системи.

Таблиця 2.5

Результати опитування за проективною методикою «Проводи»

Модель поведінки	Кількість опитаних			Структура вибірки, %		
	дітей	батьків	прабатьків	дітей	батьків	прабатьків
Просоціальна поведінка	18	16	22	60,0	53,3	73,3
Ворожа поведінка	12	14	8	40,0	46,7	26,7
Разом	30	30	30	100	100	100

У таблиці 2.5 наведено результати опитування за проективною методикою «Проводи», спрямованою на виявлення домінантних моделей поведінки у міжпоколінній взаємодії. У дослідженні брали участь три групи респондентів — діти, батьки та прабабки, що дозволило проаналізувати особливості прояву просоціальної та ворожої поведінки на різних рівнях сімейної системи.

Результати подано у кількісному та відсотковому вираженні, що дає змогу порівняти структуру вибірки за типами поведінкових моделей у кожній із вікових та поколінних груп.

Аналіз даних свідчить, що просоціальна поведінка є домінантною моделлю у всіх трьох поколінних групах, проте її поширеність має виражену

вікову динаміку. Найвищий відсоток проявів просоціальної поведінки зафіксовано серед прабадьків — 73,3 %, що може свідчити про більшу схильність представників старшого покоління до емпатії, підтримки, прийняття та конструктивного вирішення міжособистісних ситуацій. Це узгоджується з психологічними уявленнями про зростання соціальної зрілості та толерантності з віком.

Серед дітей просоціальна модель поведінки виявлена у 60,0 % опитаних, що свідчить про наявність у більшості з них позитивних соціальних установок і орієнтації на співпрацю. Водночас доволі високий відсоток дітей (40,0 %) продемонстрував прояви ворожої поведінки, що може бути зумовлено віковими особливостями емоційної регуляції, недостатньо сформованими навичками соціальної взаємодії або впливом напружених сімейних стосунків.

Найменша частка просоціальної поведінки зафіксована у групі **батьків** (53,3 %), тоді як майже половина з них (46,7 %) продемонстрували ворожу модель поведінки. Така тенденція може відображати підвищений рівень емоційної напруги та стресового навантаження, характерний для осіб середнього покоління, які одночасно виконують батьківські, професійні та соціальні ролі. У цьому контексті ворожа поведінка може виступати не як стійка особистісна характеристика, а як ситуативна реакція на перевантаження та хронічний стрес.

Порівняльний аналіз показує, що ворожа поведінка найбільш виражена саме у поколінні батьків і найменш поширена серед прабадьків. Така міжпоколінна різниця дозволяє припустити, що старше покоління виступає носієм більш стабільних, соціально схвалюваних моделей взаємодії, тоді як середнє покоління є найбільш уразливим до проявів напруженості та конфліктності у міжособистісних контактах.

Отримані результати свідчать про те, що у міжпоколінній взаємодії переважають просоціальні моделі поведінки, однак ступінь їх прояву істотно варіює залежно від покоління. Найбільш конструктивні моделі взаємодії характерні для старшого покоління, тоді як у батьків спостерігається відносно

вищий рівень ворожих реакцій. Діти, перебуваючи у процесі соціалізації, демонструють проміжну позицію між цими двома полюсами.

Таким чином, результати опитування за методикою «Проводи» підкреслюють важливу роль міжпоколінної передачі моделей поведінки та актуалізують необхідність психологічної підтримки сімей, спрямованої на зниження рівня напруженості у поколінні батьків і формування стабільних просоціальних стратегій взаємодії, які можуть стати ресурсом для розвитку дітей і гармонізації сімейної системи загалом.

Отримані результати доцільно розглядати в комплексі з показниками сімейної згуртованості та адаптації, представленими в таблицях 2.1–2.4, оскільки саме ці характеристики сімейної системи виступають ключовими детермінантами міжособистісної взаємодії та психологічного благополуччя її членів.

Аналіз даних засвідчує, що рівень сімейної згуртованості безпосередньо пов'язаний зі здатністю родини до ефективної адаптації до внутрішніх і зовнішніх змін, а також з характером емоційних і поведінкових реакцій її членів.

Зокрема, сім'ї з високим рівнем згуртованості, що характеризуються емоційною близькістю, взаємною підтримкою та чіткими, але гнучкими межами, демонструють вищі показники адаптованості. У таких родинах спостерігається більша узгодженість у розподілі ролей, ефективні стратегії подолання стресових ситуацій та конструктивні способи розв'язання конфліктів. Це створює сприятливе середовище для психологічного розвитку особистості та зниження ризику дезадаптивних форм поведінки.

Натомість у сім'ях із низьким рівнем згуртованості або її дисгармонійними проявами (надмірна дистанційованість або, навпаки, злитість) виявляються знижені адаптаційні можливості. Такі родинні системи характеризуються нестабільністю сімейних ролей, порушенням комунікації та труднощами в реагуванні на зміни життєвих обставин, що негативно відображається на психологічному стані членів сім'ї та їх міжособистісних відносинах.

Узагальнюючи результати, наведені в таблицях 2.1–2.4, можна стверджувати, що оптимальне поєднання сімейної згуртованості та адаптивності виступає важливим ресурсом функціонування сім'ї як цілісної системи. Саме така конфігурація забезпечує баланс між емоційною близькістю та автономією, стабільністю та гнучкістю, що, своєю чергою, підвищує ефективність соціально-психологічної адаптації та гармонізує внутрішньосімейні відносини.

3.2. Методичні рекомендації з розвитку сімейної згуртованості

Розвиток сімейної згуртованості є важливим напрямом психологічного супроводу сім'ї, оскільки саме емоційна близькість, взаємна підтримка та узгодженість дій членів родини виступають ключовими чинниками її стабільного функціонування та успішної адаптації. Запропоновані рекомендації можуть бути використані у консультативній, корекційно-розвивальній та профілактичній роботі практичного психолога.

1. Формування емоційної близькості та взаємної підтримки

З метою підвищення рівня емоційної згуртованості доцільно стимулювати відкриту емоційну взаємодію між членами сім'ї. Рекомендується навчати родину навичкам вираження почуттів, прийняття емоцій іншого та емпатійного слухання. Ефективними є вправи, спрямовані на вербалізацію позитивних переживань, обмін підтримувальними повідомленнями та усвідомлення спільної емоційної відповідальності за психологічний клімат у сім'ї.

2. Оптимізація сімейної комунікації

Для розвитку згуртованості важливим є формування конструктивних комунікативних стратегій. Рекомендується працювати над зниженням рівня взаємних звинувачень, униканням маніпулятивних форм спілкування та розвитком навичок «Я-повідомлень». Особливу увагу слід приділяти розвитку

здатності до діалогу, уточнення позицій та спільного обговорення проблемних ситуацій у безпечному психологічному просторі.

3. Баланс емоційної близькості та автономії

Психологічна робота має бути спрямована на формування оптимального балансу між згуртованістю та індивідуальною автономією кожного члена сім'ї. Рекомендується допомагати родині усвідомлювати та поважати особисті межі, індивідуальні потреби й право на самостійність. Це дозволяє уникнути як надмірної дистанційованості, так і злитості, що негативно впливають на сімейне функціонування.

4. Розвиток спільної діяльності та сімейних традицій

Зміцненню згуртованості сприяє організація спільної діяльності, що має позитивне емоційне забарвлення. Рекомендується заохочувати родину до створення та підтримки сімейних традицій, спільного дозвілля, колективного ухвалення рішень. Такі практики підсилюють відчуття приналежності, «мі-ідентичності» та емоційної єдності.

5. Формування навичок конструктивного розв'язання конфліктів

Важливим завданням є навчання сім'ї ефективним способам подолання конфліктних ситуацій. Рекомендується формувати навички спільного аналізу проблеми, пошуку компромісів та відповідального прийняття рішень. Особливу увагу слід приділяти зниженню деструктивних стратегій поведінки (уникання, агресія, домінування), що знижують рівень згуртованості.

6. Підвищення адаптивності сімейної системи

Розвиток згуртованості доцільно поєднувати з роботою над підвищенням гнучкості сімейних ролей і правил. Рекомендується сприяти усвідомленню змінюваності життєвих умов та необхідності спільної адаптації до них. Гнучкість у перерозподілі ролей і відповідальності сприяє збереженню емоційної єдності в кризових ситуаціях.

7. Психосвітня робота з сім'єю

Ефективним засобом розвитку сімейної згуртованості є психосвіта, спрямована на підвищення обізнаності членів родини щодо закономірностей

функціонування сімейної системи. Рекомендується інформувати сім'ю про значення емоційної підтримки, згуртованості та адаптивності як ресурсів психологічного здоров'я.

Отже, реалізація запропонованих методичних рекомендацій сприяє формуванню оптимального рівня сімейної згуртованості, підвищенню адаптаційного потенціалу родини та гармонізації міжособистісних взаємин, що створює сприятливі умови для психологічного благополуччя всіх її членів.

Висновки до третього розділу

Рівень сімейної згуртованості у досліджуваних сім'ях характеризується переважно помірними та помірно високими показниками. Більшість сімей віднесені до пов'язаного та розділеного типів системи, що свідчить про наявність емоційної близькості та взаємної підтримки, водночас демонструючи обмежену тенденцію до крайніх форм злитості або дистанційованості. Детальний аналіз структурних параметрів згуртованості показав нерівномірність розвитку окремих компонентів: емоційний зв'язок і сімейні кордони у значної частини сімей перебувають на низькому рівні, тоді як організаційні аспекти (прийняття рішень, спільний час, інтереси та відпочинок) частіше розвинені на помірному рівні.

Рівень сімейної адаптації досліджуваних родин є здебільшого низьким або помірним, що відповідає ригідному та структурованому типам сімейної системи. Структурний аналіз показав, що більшість сімей мають низькі або помірні рівні контролю, дисципліни та сформованості правил, тоді як лідерство і рольова структура демонструють більшу варіативність. Це вказує на обмежену здатність сімейної системи гнучко перебудовуватися у відповідь на зміни, що обмежує адаптивний потенціал.

Міжпоколінні моделі поведінки (дані проєктивної методики «Проводи») показали переважання просоціальної поведінки у всіх трьох поколіннях (діти, батьки, прабатьки), однак її вираженість варіює: найвищий рівень спостерігається серед прабатьків, найнижчий — серед батьків. Водночас

ворожа поведінка найбільш поширена серед батьків, що може свідчити про підвищений рівень емоційного напруження та стресового навантаження у середньому поколінні. Діти демонструють проміжний рівень між крайніми поколіннями, відображаючи процес соціалізації та засвоєння моделей поведінки.

Інтегрований аналіз даних дозволяє зробити висновок про існування функціональної асиметрії у досліджуваних сім'ях: при відносно помірній емоційній згуртованості спостерігається обмежена адаптивність системи та нерівномірний розвиток окремих структурних компонентів, що створює потенційні внутрішні напруження у сімейних взаєминах. Особливо це проявляється у сфері контролю, дисципліни, системи правил та здатності до конструктивного вирішення конфліктів.

Практичні наслідки отриманих результатів свідчать про необхідність впровадження психологічних заходів, спрямованих на: розвиток емоційної близькості та підтримки; формування чітких та водночас гнучких сімейних кордонів; оптимізацію системи правил, ролей і дисципліни; навчання конструктивному вирішенню конфліктів; підвищення адаптивності та гнучкості сімейної системи.

Загалом результати третього розділу підтверджують, що помірна сімейна згуртованість у поєднанні з обмеженою адаптивністю є характерною для більшості досліджуваних сімей. Це забезпечує певний рівень стабільності та функціональної організації сімейної системи, але одночасно вказує на наявність внутрішніх ресурсів, які потребують розвитку для підвищення психологічного благополуччя та міжпоколінної гармонії.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження підтверджено, що сучасна психологія сім'ї потребує комплексного аналізу, який враховує як емоційно-ціннісні характеристики родини (згуртованість, підтримка, спільні цінності), так і функціональні механізми адаптації (рольова структура, дисципліна, система правил, лідерство). Поєднання цих аспектів дозволяє всебічно оцінити внутрішню організацію сімейної системи та її здатність до розвитку.

1. Рівень сімейної згуртованості. Виявлено, що більшість досліджуваних сімей характеризується помірним та помірно високим рівнем емоційної згуртованості, що відповідає пов'язаному та розділеному типам сімейної системи. При цьому емоційний зв'язок і чіткість сімейних кордонів у частини родин залишаються недостатньо розвиненими, що може обмежувати глибину взаємного розуміння та підтримки.
2. Рівень сімейної адаптації. У більшості родин спостерігається низька або помірною адаптивність, що відповідає ригідному та структурованому типам системи. Структурні параметри адаптації (контроль, дисципліна, правила) розвинені недостатньо, тоді як лідерство та рольова структура демонструють більшу варіативність. Це свідчить про обмежену гнучкість сімейної системи у відповідь на зміни внутрішніх та зовнішніх умов.
3. Міжпоколінні моделі поведінки. Дослідження за методикою «Проводи» показало, що просоціальна поведінка домінує у всіх поколіннях, однак її прояви найвищі серед прабабків і найнижчі серед батьків. Ворожа поведінка найбільш характерна для батьківського покоління, що може бути пов'язано із високим рівнем стресового навантаження та ролевих

- конфліктів. Діти демонструють проміжний рівень поведінкових моделей, що відображає процес соціалізації та засвоєння міжпоколінних норм взаємодії.
4. Функціональна асиметрія сімейної системи. Інтеграція даних про згуртованість, адаптацію та поведінкові моделі дозволяє зробити висновок про наявність у більшості сімей дисбалансу між емоційною близькістю та адаптивною гнучкістю. Це забезпечує певну стабільність системи, але водночас створює потенційні джерела внутрішньої напруги та труднощі у кризових ситуаціях.
 5. Практичні рекомендації. На основі отриманих результатів розроблено методичні рекомендації щодо розвитку сімейної згуртованості та адаптації, які включають: формування емоційного зв'язку і підтримки, розвиток конструктивної комунікації, балансування емоційної близькості та автономії, оптимізацію системи правил і ролей, навчання ефективним стратегіям вирішення конфліктів та підвищення адаптивності сімейної системи.
 6. Науково-прикладне значення роботи. Дослідження підтвердило, що оцінка сімейної згуртованості, адаптації та міжпоколінних моделей поведінки є ефективним інструментом для виявлення потенційних ресурсів і ризиків сімейної системи, а також для планування психологічних втручань, спрямованих на підвищення благополуччя та гармонізації сімейних взаємин.
 7. Перспективи подальших досліджень. Отримані результати створюють підґрунтя для подальших досліджень у сфері міжпоколінних відносин, впливу сімейної згуртованості та адаптації на психологічне здоров'я дітей та дорослих, а також для розробки більш комплексних програм психологічного супроводу родин різного типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л. П. Психологічні чинники стабільності сімейних відносин // Психологія і суспільство. – 2012. – № 3.
2. Ареф'єва М. О. Наслідки паління при вагітності. // Медицинские аспекты здоровья женщины. – 2008. – URL: <http://mazg.com.ua/articles/?num=11>.
3. Вовчик-Блакитна О. О. Міжпоколінна взаємодія як ресурс. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Вип. 47. Том 7. С. 80-91.
4. Вовчик-Блакитна О. О., Гурлева Т. С. Якість життя – умова та результат міжпоколінної взаємодії в сім'ї. *Екологічна психологія : хрестоматія* / за ред. І. І. Шлімакової. Харків: Видавництво «Діса Плюс», 2016. С. 227-233.
5. Галичанська А. В. Вплив родинної традиції на запобігання міжпоколінних конфліктів в підлітків у сім'ї. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 2. С. 49-55.
6. Галичанська А. В. Міжпоколінний конфлікт, як спосіб взаємодії представників різних поколінь у сім'ї. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2014. Вип. 26. С. 35-38.
7. Галичанська А. В. Особливості готовності підлітків та близьких дорослих до поведінки у конфлікті: стратегії й тактики у міжпоколінному порівнянні. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2012. Вип. 19. С. 59-62.
8. Галичанська А. В., Радчук В. І. Соціально-психологічний потенціал процесів групової інтеграції у міжпоколінній взаємодії в сімейній групі. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. 2012. Т.

17. Вип. 8. С. 485-490.
9. Глинська Л. О. Міжпоколінні розбіжності ціннісних диспозицій у сучасному українському суспільстві. *Українознавчий альманах*. 2015. Вип. 18. С. 70-73.
- 10.Горецька О. В. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2015. 216 с.
- 11.Гудзь Т. О. Конфлікти у сім'ї: психологічні причини, наслідки та шляхи їх подолання // *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025.
- 12.Довгань Н. О. Конфліктна взаємодія поколінь: соціокультурне балансування. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2019. Вип. 1-2. С. 41-60.
- 13.Довгань Н. О. Основи аналізу системи соціально-психологічного простору поколінь. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 38. С. 139-151.
- 14.Довгань Н. О. Покоління як соціально-психологічний феномен. *Освіта і суспільство*. 2016. Вип. 1. С. 495-502.
- 15.Довгань Н. О. Психологія соціокультурної взаємодії поколінь: монографія. Київ: Талком, 2020. 539 с.
- 16.Довгань Н. О. Соціально-психологічний простір поколінь: одиниці аналізу. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*. 2018. Вип. 2. С. 46–66.
- 17.Ейдемільер, І. М., & Юстіцкіс, Ю. А. (2001). *Методи психологічної діагностики сім'ї*. Київ: Наукова думка.
- 18.Жихарева Л. В. Міжпоколінна перспектива репрезентації дитячо-батьківської прихильності. *Вісник післядипломної освіти*. 2013. Вип. 9(2). С. 135-142.
- 19.Коновальчук І. М. Умови конструктивної взаємодії батьків і дітей у ситуації конфлікту. *Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи*. Житомир: ФОП «Н.М. Левковець», 2018, Ч. I. С. 70-74.

20. Корнієнко І. О. Фактор сім'ї у розвитку опанувальної поведінки особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 3. С. 137-142.
21. Костів В. І. Відновлення родинної культури поколінь – основа подолання сучасної кризи сімейних відносин. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 161-166.
22. Крамченкова В. О. Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Харків, 2019. 518 с.
23. Кучманіч І. М. Психологія сім'ї: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 174 с.
24. Лисенко Ю. О. Сім'я як чинник формування міжпоколінних соціальних зв'язків в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 1 (290). С. 225 - 230.
25. Літвінова О. В., Коломойчук Д. В. Психологічні відмінності у відношенні прабабків до своїх дітей та внуків. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. Вип. 23. С. 66-74.
26. Літвінова О. В., Коломойчук Д. В. Психологічні особливості стратегій поведінки в конфлікті між представниками різних поколінь в сім'ї. *Наука і освіта*. 2016. № 2. С. 138-144.
27. Магдисюк Л. І. Теоретико-емпіричні межі поняття ейджизму у психології. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3. С. 161-168.
28. Малкіна-Пих І. Г. Сімейна терапія. Київ: Фоліо, 2007. 992 с.
29. Маргашинський А. Сім'я в циркулярній моделі і FACES IV Давида Х. Олсона. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2007. Вип. 1. С. 131-143.
30. Матвійчук О. Є. Теорія поколінь: чому ми різні та як порозумітися одне з одним. *Практика управління дошкільним закладом*. 2018. Вип. 7. С. 36-42.
31. Мерзлякова Д. Р. Міжпоколінні відносини та передача способів функціонування в сім'ї. *Психологічне благополуччя сучасної сім'ї*:

- матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. 2016. №1. С. 105-108.*
32. Мокряк А. Г. Соціальна робота з людьми похилого віку: соціально-педагогічний аспект. *Вісник ХДАК: збірник наукових праць. 2010. Вип. 29. С. 274-280.*
33. Мороз Р. А. Сімейні наративи як засіб організації сімейної системи та усвідомлення сімейного досвіду. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 2.12. С. 129-135.*
34. Поліщук В. М. Психологія сім'ї: підручник. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
35. Помиткін С. О. Утвердження єдності між поколіннями як засіб духовної самореалізації молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології. 1999. Вип. 1. С. 186-192.*
36. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2010. 270 с.
37. Проскурняк О. Чинники та етапи становлення материнства // *Практична психологія та соціальна робота. №3. 2007. С. 13–16.*
38. Поніманська Т.І. Формування соціальної компетентності дитини. *Нова педагогічна думка. 1998. №2. С.14-19.*
39. Пономарьова К.І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови. Київ, «Конві прінт», 2020. 88 с.
40. Прохоренко Л.І. Особливості мотиваційного компоненту саморегуляції у молодших школярів із затримкою психічного розвитку в навчальній діяльності. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2012. Вип. 3(1). С. 129–133.*
41. Прохоренко Л.І. Наука і освіта в умовах війни: інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. *Вісник*

Національної академії педагогічних наук України, 4(1).
<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4133>

42. Прохоренко Л.І., Бабяк О.О., Засенко В.В., Ярмола Н.А. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 160с.
43. Притиковська С. Дослідження проявів аутичного спектру у дітей з сенсомоторною алалією. [Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки](#). 2016. Вип. 7(1). С. 327-339
44. Реут А. Г. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
45. Руда О. В. Батьки та діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації. *Мова і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 151-156.
46. Рябець Є., Гаврилов О. Тенденції розвитку самооцінки дітей з інтелектуальною недостатністю на різних етапах шкільного навчання *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2020. Випуск №5. С.176-186.
47. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. К.: Магістр, 1997. 255 с.
48. Сапарова Н. Б., Алімбаєва Г. Т. Міжпоколінні відносини в сім'ї: теоретичний огляд. *Соціологічні та політичні науки*. 2020. №1. С. 35-41.
49. Севастьянова У. Ю. Проблема міжпоколінних відносин по чоловічій лінії (дід-батько-син). *Педагогіка. Психологія. Соціальна робота*. 2014. № 1. С. 179-183.
50. Сергієнко, О. В. (2018). Психологічне консультування сім'ї: методичні аспекти. Харків: Видавництво ХНУ.
51. Сенюшкіна Т. О. Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2013. Вип. 5. С. 184-221.
52. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навчальний посібник. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

53. Савіцька Г.І. Врахування особливостей формування моральноетичних норм поведінки в учнів з інтелектуальними порушеннями в освітньому процесі інклюзивного закла. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2020. Випуск №16. Т. 2. С.240-249.
54. Санченко Є. М. Поняття ключових компетенцій у змісті освіти зарубіжних країн: постановка проблеми. *Науковий вісник Донбасу*. 2010. [online] Режим доступу: <<http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN11/10semkpp.pdf>>
55. Сарапулова Є.Г., Панченко Т.Д. Самопізнання та етика спілкування як засоби формування комунікативних вмінь у представників молодого покоління. *Педагогіка толерантності*. 2018. №(45). С. 57–65.
56. Соботович Е.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини на різних вікових етапах. *Дефектологія*. 2003. № 2. С.2-6.
57. Соколова Г.Б. Актуальні питання психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дитину з обмеженими можливостями здоров'я. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2016. Вип.7, т.1. С. 383-393.
58. Соняк Н. Л. Робота з текстовою інформацією як складова формування ключових компетентностей молодшого школяра. Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє: Праці 2 міжнар. наук.-практ. конф. аспір. і студ. (Луцьк, 16–17 квітня 2008). Луцьк, 2008. Т. 1. С. 266–267.
59. Сохань Л.В., Єрмаков І.Г. Життєва компетентність у технології життєздійснення. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. збірник. Київ: Контекст, 2000. С. 83
60. Словник іншомовних слів [за ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука]. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Гол. ред. укр. радян. енциклопедії, 1985. 966 с. С. 345
61. Словник синонімів української мови: у 2 т. / авт.-уклад. Бурячок А. А., Гнатюк Г. М., Головащук С. І., Горюшина Г. М., Лозова Н. Є., Мельник Н.

- Ю., Нечитайло О. І., Родніна Л. О., Тараненко О. О., Фридрак В. Б. Київ, 2006. Т. 2. 960 с/
62. Туриніна О. Л. *Методологія та методи психологічного дослідження: навчально-методичний посібник*. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2018. 206 с.
63. Тарасун В. *Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів*. К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. 348 с.
64. Татенко В. А. *Психология в субъектном измерении: Монография*. К.: Просвіта, 1996. 404 с
65. Тернопільська В. І. Соціальна відповідальність як складова соціально-комунікативної культури старшокласників. *Педагогічна Житомирщина*. Науково-педагогічний журнал. Житомир, 2006. № 5. С. 25-26.
66. *Философский энциклопедический словарь [Текст] / [гл. ред. Л. Ф. Ильичев]*. К, 1983. 839 с.
67. Форостян О. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання дітей дошкільного віку з порушеннями зору. [Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія](#). 2015. Вип. 29. С. 125-130.
68. Хлопунова І.В. Сексуальність як детермінанта жіночої ідентичності /І.В.Хлопунова. – Соціальна психологія. - №1 (9). – 2005. – С.158-161.
69. Хромченко О. О. Формування комунікативної компетентності / О. О. Хромченко. Режимдоступу: <https://urok-ua.com/formuvannya-komunikatyvnoji-kompetentnosti-molodshyh-shkolyariv/>
70. Хуторський О.В. Ключові компетенції як компонент особистісно-орієнтованої парадигми. *Народна освіта*. 2016. № 2. С. 58–65.
71. Черемис І. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності й компетенції. *Вища освіта України*. 2019. № 2. С. 84-88.
72. Чос С. Нестандартні форми розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів нової української школи. *Житомирщина педагогічна*.

2021. № 4 (24). С.23-33.
- 73.Шерета В. В., Язловецький В. С. Спортивно-масова та фізкультурно-оздоровча робота в школі : навч. Посібник. Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2006. 336 с.
- 74.Яримбаш К.С. Педагогічні основи корекції рухової сфери слабозорих підлітків засобами плавання : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2005. 22 с.
- 75.Ananth C.V., Savitz D.A., Luther E.R. Maternal cigarette smoking as risk factor for placental abruption, placenta previa, and uterine bleeding in pregnancy // Am. J. Epidemiol. — 2002. — Vol. 9. — P. 543-547.
- 76.Bowen Murray. Family Therapy in Clinical Practice. New York: Jason Aronson, 1978.
- 77.Cohen J. Statistical power analysis for the behavioral sciences. Lawrence Erlbaum Assoc. – NJ: Hillsdale, 1988. – 567 с.
- 78.Minuchin Salvador. Families and Family Therapy. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974.
- 79.Urick M. J., Hollensbe E. C., Fairhurs G. T. Differences in Understanding Generation in the Workforce. *Journal of Intergenerational Relationships*. 2017. № 15(3). P. 221-240.
- 80.Virginia Satir - Biography and Contributions to Family Therapy, Wikipedia